

PRIRODNI I KULTURNI KRAJOLIK VRGORAČKO-LJUBUŠKOG PODRUČJA NA IZABRANIM KARTOGRAFSKIM PRIKAZIMA IZ 18. STOLJEĆA

NATURAL AND CULTURAL LANDSCAPE OF THE VRGORAC-LJUBUŠKI REGION IN SELECTED CARTOGRAPHIC SOURCES OF THE 18TH CENTURY

IVAN MADŽAR¹, VLADIMIR PAVIČIĆ

¹ Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru, BiH / Faculty of Science and Education, University of Mostar, Bosnia and Herzegovina

UDK: 528.93(497.5 Vrgorac)(497.6 Ljubuški)"17"
=111=163.42

Primljeno / Received: 2013-11-12

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Nakon višestoljetnoga zajedničkog života u okviru istovjetnih društvenih uvjeta i političkih tvorevina, završetkom ratnih razračunavanja s kraja 17. i drugoga desetljeća 18. stoljeća vrgoračko-ljubuški prostor se našao na periferiji dvaju imperijalnih sustava, na granici njihova dodira. Te su činjenice potaknule proces oblikovanja novih prostorno-regionalnih identiteta kod toga istovjetnog etnokulturnog i etnokonfesionalnog korpusa kakvim ih prepoznajemo danas. Vrgoračko-ljubuški prostor jes predratne periferije Osmanskoga Carstva spomenutim ratnim razgraničenjima podijeljen te uklopljen u vojnokrajiški i osmansko-mletački sustav nastavljajući tako kompleksan historijsko-geografski razvitak s objiju strana granica.

Ključne riječi: granični položaj, historijsko-geografski razvoj, regionalni identitet, kartografski prikazi, vrgoračko-ljubuška mikroregionalna cjelina

After several centuries of living together under identical social circumstances and within the same political entities, at the end of war conflicts in the late 17th century and the second decade of the 18th century, the Vrgorac-Ljubuški area found itself on the periphery of two imperial systems, at the very border between them. These circumstances triggered the process of shaping new regional identities, as we know them today, within this unified ethno-cultural and ethno-confessional corps. The Vrgorac-Ljubuški area, pre-war periphery of the Ottoman Empire, was thus divided according to the aforementioned war demarcations and fitted into the Military Border, Ottoman, and Venetian space, continuing its complex historical and geographic development on both sides of the border.

Keywords: contact position, historical and geographical development, regional identity, cartographic sources, Vrgorac-Ljubuški micro-region

Uvod i metodološke napomene

Proces prostorno-političke razdiobe započeo nakon Morejskog rata i mira u Srijemskim Karlovcima 1699. okončan je Malim ratom i Požarevačkim mirom 1718. te povlačenjem granične crte (*Linea Mocenigo*) izvedenim na terenu 1721.¹ Time se na dijelu koji je dospio pod mletačku

¹ Granična crta povučena nakon toga ostala je nepromijenjena do danas te predstavlja državnu granicu BiH i RH.

Introduction and Methodological Notes

The process of spatial-political division that began after the Morean War and the Treaty of Sremski Karlovci in 1699 ended with the Small War and the Treaty of Požarevac in 1718, and the bordersetting (*Linea Mocenigo*) in 1721.¹ Thereby,

¹ The border set afterwards has remained unchanged to this day, constituting the state border between Bosnia and Herzegovina and the Republic of Croatia.

vlastdefinitivno proširilo i ustalilo ime Dalmacije, a dio što je i dalje ostao pod osmanskom upravom zadržao je svoju hercegovačku atribuciju.

U dugotrajnom procesu novovjekovne interpretacije i redefiniranja pojmova Dalmacije i Hercegovine vrlo značajnu i nezaobilaznu ulogu imale su zemljopisne karte s obzirom na prostornu nestabilnost i neuređene granične odnose (česta ratovanja, iscrtavanja novih granica, preraspodjele »društvenoga prostora«, migracije stanovništva i sl.). Čosić (2007., 205) ističe kvalitativno-metodološku narav kartografskih prikaza u analizama osnovnih geopolitičkih sadržaja i procesa razmatranog prostora. Stoga, u okviru općega teorijskog okvira istraživanja i historijsko-geografskog koncepta, a na temelju izabranih zemljovida, mikrohistorijskim i ekohistorijskim uvidom je rekonstruiran prirodni i kulturni pejzaž Vrgorske i Ljubuške cjeline u 18. stoljeću. Odrazi temeljnih društveno-povijesnih promjena kroz odabrane kartografske prikaze, zajedno s narativnim povijesnim izvorima, suvremenim kartografskim izvorima i terenskim istraživanjima čine teorijsku osnovu razmatranja rada.

Literatura koja razmatra ekohistorijsku ili historijsko-kartografsku problematiku predmetnog područja vrlo je nedostatna, a navedeni prostor je zapravo u tom smislu *terra incognita*. Imajući u vidu činjenicu da je upravo područje mletačke krajine i pograničnih dijelova BiH do kraja 18. stoljeća kartografski najslabije poznati dio europskoga kontinenta (SLUKAN-ALTIĆ, 1999.-2000., 326), donekle je razumljiva oskudnost te vrste povijesnih izvora i njihova odgovarajućeg vrednovanja u historiografskim istraživanjima. Pojedini prostorima iz najbližeg okruženja bave se sljedeći autori: Vrčić, 1972.; Marković, 1993., 1998.; Faričić i Glamuzina, 2001.; Šehić i Tepić, 2002.; Glibota i Martinović, 2004.; Slukan-Altić, 2003., 2006., 2007.; Vukosav, 2006., 2011. itd.

Budući da kartografski izvori osmanske provenijencije za proučavanje istraživanoga područja "...gotovo i da ne postoje" (MOAČANIN, 1999.-2000., 345), temelj kartografskih analiza čine dostupni zemljovidi mletačkih kartografa (dio njih objavljen je u zborniku *Dalmatinska Zagora*).

the part that fell under the Venetian rule became known as Dalmatia and kept the name ever since, while the part that remained under the Ottoman rule retained the name Hercegovina.

Geographical maps played a very important role in the long-lasting process of interpretation and redefinition of the terms Dalmatia and Hercegovina in the Modern Age, considering the spatial instability and unregulated border relations (frequent wars, establishment of new borders, rearrangement of the "social space", migrations, etc.). Čosić (2007, 205) notes the qualitative-methodological role of cartographic sources in analysing the basic geopolitical contexts and processes in the observed areas. Concerning that, micro-historical and eco-historical analysis within the general theoretical framework and historical-geographic concept, and based on the selected maps, resulted with a reconstructed natural and cultural landscape of the Vrgorac and Ljubuški region in the 18th century. Impact of the most important socio-historical changes observed through selected cartographic sources, along with historical sources, modern cartographic sources and field researches, form the theoretical basis of this paper.

The source literature regarding the eco-historical or historical-cartographic characteristics of the region is quite insufficient, which, in a sense, makes the observed area a *terra incognita*. However, considering the fact that the Venetian border areas and the border parts of Bosnia and Hercegovina were, cartographically, the least known part of the European continent until the end of the 18th century (SLUKAN-ALTIĆ, 1999-2000, 326), it is understandable that this type of historical sources and their interpretations in historiographical researches are scarce. Let us mention here the major authors dealing with certain issues regarding the area: Vrčić, 1972; Marković, 1993, 1998; Faričić, Glamuzina, 2001; Šehić, Tepić, 2002; Glibota, Martinović, 2004; Slukan-Altić, 2003, 2006, 2007; Vukosav, 2006, 2011, etc.

Since Ottoman cartographic sources for the study of the researched region "...almost *do not exist at all*" (MOAČANIN, 1999-2000, 345), available maps by Venetian cartographers (a part of them was published in the *Dalmatinska Zagora* almanac) represent the basis for cartographic analysis.

Osnovne prostorne-vremenske odrednice

Kartografsko-usporedbena analiza odnosi se na prostor Vrgorca koji se na početku 18. stoljeća našao pod upravom Mletačke Republike do njezine propasti 1797. godine, te na prostor Ljubuškog koji je pripao Osmanskom Carstvu prateći osnovne društveno-povijesne implikacije na izabranim kartografskim prikazima. U crkvenom su se smislu oba prostora nalazila pod ingerencijom Makarske biskupije, s time da se od 40-ih godina 18. stoljeća Ljubuški prostor uklopio u bosanski Apostolski vikarijat. Do tada homogen povijesno-društveni okvir je početkom 18. stoljeća podijeljen, a danas je taj isti prostor razdvojen državnom granicom; Vrgorac pripada Splitsko-dalmatinskoj županiji RH, a Ljubuški Mostarsko-duvanjskoj županiji BiH.

Vrgoračka mikrocjelina smještena je na krajnjem jugoistoku županije, a obuhvaća ukupno 25 naseljenih mjesta (grad Vrgorac i 24 sela) i 285 km² površine (VUKOSAV, 2006., 243-244). Graniči sa šest hrvatskih općina: na sjeveru s općinama Runović i Zagvozd (koje su 1991. bile u sklopu općine Imotski), na zapadu s općinama Podgora i Gradac (bivša općina Makarska), te na jugu s općinom Pojezerje (bivša općina Metković) i gradom Ploče. Granice Vrgorca s općinom Pojezerje i gradom Ploče ujedno predstavljaju i županijsku granicu koja Splitsko-dalmatinsku županiju dijeli od Dubrovačko-neretvanske, a istočna granica općine čini državnu granicu RH i BiH (VUKOSAV, 2006., 244-245) te granicu Vrgorca i Ljubuškog.

Ljubuška mikrocjelina obuhvaća površinu od 292,7 km², s 35 naselja (grad Ljubuški i 34 sela). Na jugoistoku graniči s općinom Čapljina, na istoku i sjeveroistoku s općinom Čitluk, na sjeveru s općinama Široki Brijeg i Grude, na zapadu s područjem grada Vrgorca i na jugu s općinom Pojezerje i prostorom grada Metkovića.

Upravo su obilježja kontaktnog položaja razmatranih mikrocjelina usmjerila njihov društveni razvoj i uvjetovala pojavu novih mikroregionalnih identiteta na osnovi različitih načina uprave i organizacije "mletačkog" (*vrgoračkog*) i "osmanskog" (*ljubuškog*) prostora.

Basic Spatial and Temporal Settings

Comparative cartographic analysis refers to the Vrgorac region, which was under the rule of the Republic of Venice from the beginning of the 18th century until its collapse in 1797, and the Ljubuški region, a part of the Ottoman Empire, and follows basic social and historical implications from selected cartographic surveys. From religious aspect, both regions belonged to the Diocese of Makarska; however, in the 1740ies the Ljubuški region fell under the jurisdiction of the Bosnian Apostolic Vicariate. The historic and social framework, which was homogenous up to that time, was split at the beginning of the 18th century. Today, the state border divides the area; Vrgorac belongs to the Split-Dalmatia County of the Republic of Croatia and Ljubuški to the Mostar-Duvno County of Bosnia and Herzegovina.

The Vrgorac region is located at the southeastern end of the county and consists of 25 settlements (the town of Vrgorac and 24 villages) covering an area of 285 km² (VUKOSAV, 2006, 243-244). It adjoins six Croatian municipalities: the Municipalities of Runović and Zagvozd (parts of the Municipality of Imotski up to 1991) in the North, the Municipalities of Podgora and Gradac (former Municipality of Makarska) in the West, the Municipality of Pojezerje (former Municipality of Metković) in the South, and the Town of Ploče. The border between Vrgorac and the Municipality of Pojezerje and the Town of Ploče is also a county border, separating the Split-Dalmatia County and the Dubrovnik-Neretva County, while the eastern border of the Municipality is the state border between the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina (VUKOSAV, 2006, 244-245) and the border between Vrgorac and Ljubuški.

The Ljubuški region with 35 settlements (the town of Ljubuški and 34 villages) covers an area of 292.7 km². It adjoins the Municipality of Čapljina in the Southeast, the Municipality of Čitluk in the East and Northeast, the Municipalities of Široki Brijeg and Grude in the North, the territory of the town of Vrgorac in the West and the Municipality of Pojezerje and the territory of the town of Metković in the South.

It was the contact position of the analysed regions that influenced their social development the most and caused the emergence of new micro-regional identities based on different methods of rule and organisation - "Venetian" (*Vrgorac*) and the "Ottoman" (*Ljubuški*) areas.

Coronellijev zemljovid – primjer vrednovanja vrgorsko-ljubuškog područja u 17. stoljeću

U punom jeku Morejskoga rata, zbog potreba njegova uspješnog vođenja, službeni je mletački kartograf Vincenzo Maria Coronelli izdao nekoliko atlasa u kojima se nalaze i prikazi istraživanoga prostora.² Za analizu vrednovanja i primjera mletačke interpretacije prostornih zbivanja kroz kartografske izvore, razmatran je dio Coronellijeve karte Podunavlja³ (Sl.1.), koja se odnosi na ovaj prostor prije istraživanoga razdoblja (prije 18. stoljeća), dok je još bio zahvaćen turbulencijama osmansko-mletačkog vojnog sukoba.

Na izdvojenom dijelu zemljovida dominantan je prikaz rijeke Trebižat, ali pod imenom Žabljak (*Xabiack fiume*), s izvorom iz Imotskoga jezera (*Lago d'Aimota*). Ona u neprekinutome toku, bez prikaza poniranja u Drinovcima i ponovnoga izviranja u Tihaljini, utječe u Neretvu. Nije prikazan nikakav njezin odvojak prema jezeru Rastok (*Lago Rastoc*), ni bilo kakvi pritoci. Vrlo je zanimljiv prikaz toga jezera iz kojeg istječe rijeka Norin (*fiume Norin*), koja se gubi u brdima prije Neretve, s čime se nisu slagali stanovnici Primorja (FORTIS, 2004., 233-234). No položaj jezera je istovjetno prikazan na mnoštvu zemljovida⁴, crteža i deskriptivnih vrela iz 17. i 18. stoljeća, potvrđujući tako

² Njegovo djelo, kako ističe Faričić, pripada među one kartografske spomenike koji će duboko obilježiti cijelu epohu, potičući brojna slična, ali tijekom 18. stoljeća rijetko uspješnija ostvarenja (FARIČIĆ, 2003., 85). Ovdje donosimo zemljovid pod naslovom: *Corso del Danubio: da Vienna Sin' à Nicopoli, e Paesi Adiacenti Descritti, e Dedicati Dal P.M. Coronelli Cosmografo della Serenissima Republica di Venetia* Vincenzo Maria Coronelli.- <1: 750 000>.- <Venecija, 1696>.- 1 zemljopisna karta: bakrorez u boji; 40,7×60,5 cm (veličina karte), 48,6×60,8 cm (veličina lista). Izvornik: Hrvatski povijesni muzej (HPM), sign. 35672 (ČOSIĆ, 2007., 204).

³ Cjelina zemljovida u sitnome mjerilu obuhvaća Podunavlje s područjem hrvatske obale Jadrana od Karlobaga do Dubrovnika, te Liku, Krbavu i Bosnu, a nastao je tijekom mletačkog i habsburškog rata, tj. rata Svete lige protiv Osmanlija (1684. – 1699.).

⁴ Kao primjer uzima se zemljovid Nicolasa Bellina, zapravo reprodukcija Coronellieva zemljovida, s time što Bellinov zemljovid ima nešto više toponima na obalnom dijelu i kod njega su izostavljene deskriptivne opaske o plovnosti Neretve (FARIČIĆ, 2003., 93). Iako se između pojave ovih dviju karata pojavio čitavi niz drugih kartografskih prikaza ovoga prostora, čini se da obavijesti o geopolitičkim i socio-geografskim promjenama nisu doprle do Bellina, što potvrđuje tezu o kašnjenju geografskih obavijesti o stvarnim promjenama na terenu u prosjeku od pedesetak godina (KOZILIČIĆ I DR., 2011., 237).

Coronelli's Map– an Example of Valorization of the Vrgorac-Ljubuški Region in the 17th Century

At the height of the Morean War, for it to be successfully waged, the official Venetian cartographer Vincenzo Maria Coronelli issued several atlases, which included the region under observation.² A part of Coronelli's map representing Podunavlje³ (Fig. 1), which depicts the area prior to the studied period (before the 18th century), while it was still involved in the turbulence of the Venetian-Ottoman armed conflicts, was also elaborated for the purpose of valuation analysis and as an example of Venetian interpretation of territorial developments through cartographic sources.

The Trebižat River dominates in the selected part of the map, not under this name, but under the name of Žabljak (*Xabiack fiume*), with its source in Lake Imotski (*Lago d'Aimota*). It flows continuously until it enters the Neretva River. Its sinking in Drinovci and emerging again in Tihaljina is not shown. The map does not depict its branches towards Lake Rastok (*Lago Rastoc*) or any of its tributaries. The lake itself is shown in a very interesting manner, with the Norin River (*fiume Norin*) flowing out from it and disappearing in the hills before it reaches the Neretva, with which the population of the Littoral zone disagreed (FORTIS, 2004, 233-234). However, the position of the lake was depicted identically in many other maps⁴,

² According to Faričić, his work is among those cartographic monuments that considerably marked the entire epoch, encouraging many similar, yet seldom more successful, achievements during the 18th century (FARIČIĆ, 2003, 85.). We herein present a map titled: *Corso del Danubio: da Vienna Sin' à Nicopoli, e Paesi Adiacenti Descritti, e Dedicati Dal P.M. Coronelli Cosmografo della Serenissima Republica di Venetia* Vincenzo Maria Coronelli.- <1: 750 000>.- <Venice 1696>.- 1 map: etching with colours; 40,7×60,5 cm (map size), 48,6 x 60,8 cm (sheet size). Original: The Croatian History Museum (CHM), sign. 35672. (ČOSIĆ, 2007, 204).

³ The small scale map includes Podunavlje with the Croatian coast from Karlobag to Dubrovnik, and Lika, Krbava and Bosnia, and was created during the Venetian-Habsburg war, that is, during the Holy League War against the Ottoman Empire (1684-1699).

⁴ The map by Nicolas Bellin, which is actually a reproduction of Coronelli's map, is taken as an example. However, Bellin's map contains more toponyms in the coastal part and lacks descriptive comments on the Neretva River navigability (FARIČIĆ, 2003, 93). Although a range of other cartographic surveys of this region also appeared in the period between these two maps, it seems that information on geopolitical and socio-geographical changes did not reach Bellin, which confirms the thesis on the geographic information lagging behind the actual changes in the field for about fifty years on average (KOZILIČIĆ ET AL., 2011, 237).

Slika 1. Dio Coronellijeve karte Podunavlja iz 1696. godine

Izvor: Hrvatski povijesni muzej, sign. 35672

Figure 1 Part of Coronelli's map of Podunavlje from 1696

Source: The Croatian History Museum, sign. 35672

pretpostavke geografa da je Rastok jezero, dok ga tek rijetki osmanski izvori spominju kao selo (KORDIĆ, 1993., 131-132).

Na istom zemljovidu nema prikaza Ljubuškoga nego samo Vrgorca (*Verdogratti*), i to ne na mjestu gdje bi ga se očekivalo u odnosu na jezero Rastok, zapadno od njega, nego s njegove južne strane. Južnije od Vrgorca prikazan je toponim Vlasčka (*Vlasca*) i Vrgorsko jezero pod nazivom *Lago di Saschero*, a još južnije od toga jezera kratki vodotok koji se ulijeva u Neretvu pri njezinu ušću. Brdsko-planinsko područje prema Biokovu i Imotskom prikazano je mnoštvom stabala, čime se sugerira forestizacija i "neprohodnost" njegova pejzaža te nenaseljenost. U tome dijelu je prikaz antičkoga *Bilubiuma*, putne stanice koja se nalazila negdje na prostoru Imotske krajine⁵. Zanimljivo je da uopće nije prikazan planinski

⁵ Njegova točna ubikacija je još sporna, ali je to uglavnom prostor od Lovreća, preko Lokvičića do Proložca (BOJANOVSKI, 1977., 126; GLIBOTA, 2007., 25, GRABOVAC, 2009., 23).

drawings and descriptive sources from the 17th and 18th centuries, thus supporting the geographers' assumptions that Rastok is a lake, while just a few Ottoman sources mention it as a village (KORDIĆ, 1993, 131-132).

That map does not show Ljubuški, but only Vrgorac (*Verdogratti*), however, not at the place one would expect to find it in relation to Lake Rastok, that is, west from it. Instead, it was placed south of the lake. South from Vrgorac, the toponym Vlasčka (*Vlasca*) and Lake Vrgorac named *Lago di Saschero* are shown and, further south from the lake, there is a short watercourse that flows into the Neretva River at its very mouth. The highland area towards Biokovo and Imotski is shown with a large number of trees, thus suggesting forestation and "impassable" and unpopulated countryside. This part of the map shows the antique *Bilubium*,

⁵ His accurate ubication is still disputable, but it mainly refers to the region spreading from Lovreć, via Lokvičić to Proložac (BOJANOVSKI, 1977, 126; GLIBOTA, 2007, 25; GRABOVAC, 2009, 23).

sustav Biokova, ni brdske grede (Gradine, Zveča, Šubira, Zle Gore) što dijele Ljubuško područje od prostora Vrgorskoga jezera, tako da Rastok i vodotok Norin nemaju nikakve geomorfološke razdjelnice od spomenutoga jezera.

Iako nepotpun i s mnoštvom netočnosti, ovo je do početka 18. stoljeća jedan od najsolidnijih prikaza vrgoračko-ljubuškoga područja uopće potvrđujući četiri ključnih činjenica:

- razvidan je velik broj toponima na prostorimatadašnje (obalne) mletačke Dalmacije za razliku od toponima u unutrašnjosti kojih je znatno manje, što ne čudi s obzirom na prostorno-stratešku usmjerenost Mlečana Dalmaciji,
- kartografska interpretacija i poimanje ovoga prostora upućuju nas na selektivnost i prikaz distribucije prirodnih elemenata: reljef, hidrografska mreža, nagib, konfiguracija i prohodnost terena (vojni značaj), položaj naselja (strateški značaj) i teritorijalno-administrativnu podjelu (praktični značaj),
- najveći nedostaci primijećeni su u nedostatku interesa za prikaz socio-geografskih elemenata i odnosa (ČOSIĆ, 2007., 24), osobito na područjima pod osmanskom vlašću što otežava rekonstrukciju kulturnog krajolika vrgoračko-ljubuškog prostora,
- izrada kartografskih prikaza kasni s obzirom na stvarne i dinamične promjene na terenu (BOJANOVSKI, 1977., 126; GRABOVAC, 2009., 23; GLIBOTA, 2007., 2).

Izraz novih geopolitičkih i društveno-gospodarskih okolnosti na odabranim topografskim kartama

Do političke, društveno-gospodarske i demografske stabilizacije mletačkoga dijela istraživanoga prostora došlo je nakon posljednjega Malog rata. Stabilizacija je nastupila i s druge strane imperijalne granice, koja je, za razliku od mletačke, bila demografski opustošena i devalorizirana pojedinačnim i skupnim seobama stanovništva. Glavno odredište toga golemoga odljeva stanovništva bilo je upravo područje unutar novih mletačkih granica (*aquisto nuovo i nuovissimo*), dakako i vrgorački prostor kao dio. Osim prestanka ratnih sukoba, preduvjet društvene stabilizacije i podloge za bilo kakav gospodarski razvitak toga dominantno agrarno-stočarskog društva bilo je uređenje zemljišnih odnosa.

a travel stop somewhere in the area of Imotska Krajina⁵. It is interesting that the mountain system of Biokovo and the highland crests (Gradine, Zveča, Šubira, Zle Gore), which separate the Ljubuški region from the area of Lake Vrgorac, are not depicted at all, so that, geomorphologically, Rastok and the Norin River have nothing to divide them from the aforementioned lake.

Although incomplete and with many inaccuracies, until the beginning of the 18th century this was one of the best surveys of the Vrgorac-Ljubuški region confirming several (4) key facts:

- A large number of toponyms in the coastal area of Venetian Dalmatia are evident, compared to the considerably smaller number of inland toponyms, which is not surprising considering that Dalmatia was in the spatial-strategic focus of the Venetians.
- Cartographic interpretation and understanding of this region indicates selectivity and distribution of natural elements – relief, hydrographical network, inclination, configuration and terrain passability (military importance) and territorial-administrative division (practical meaning).
- Major minuses refer to the lack of interest in showing socio-geographic elements and relations (ČOSIĆ, 2007, 24), particularly those in the territories under the Ottoman rule, which makes it more difficult to reconstruct the cultural landscape of the Vrgorac-Ljubuški region.
- Cartographic surveys lag behind the actual and dynamic changes in the field (BOJANOVSKI, 1977, 126; GLIBOTA, 2007, 2; GRABOVAC, 2009, 23).

Survey of New Geopolitical and Socio-economic Circumstances in Selected Topographic Maps

After the last Small War, the Venetian part of the studied region stabilised in political, socio-economic and demographic sense. Stabilisation also occurred on the other side of the imperial border, which was, unlike the Venetian, demographically devastated by individual and group migrations. The main destination of such a huge outflow of population was the territory within the new Venetian borders (*aquisto nuovo and nuovissimo*), which naturally included the Vrgorac region as part of it. Apart from ending armed conflicts, regulation of land relations was a precondition for social stabilisation and the basis for any economic development of that predominantly agrarian, cattle-breeding society. Therefore, one of the first steps of the new authorities

Zbog toga je jedan od prvih koraka nove vlasti bila zemljišna izmjera, utvrđivanje posjedovnih subjekata i fiskalnih obveznika te, kao zaokruženje tih pothvata, izrada zemljišnika.⁶ Preciziranje granične crte, spomenute zemljišne izmjere i izvršena topografska snimanja za posljedicu su imali izradu topografskih karata kao bitnoga iskoraka u geografskom upoznavanju i kartografskom predočavanju ne samo "mletačkoga" (*vrhorskoga*) nego i prekograničnoga, "osmanskoga" (*ljubuškoga*) prostora.

Jedna od takvih je topografska karta (Sl. 2.) nastala nakon Požarevačkoga mira 1718., odnosno nakon razgraničenja na terenu dovršenog 1721. godine. U ovom slučaju riječ je zapravo o jednom od dopunjenih precrta temeljne karte razgraničenja mletačkoga kartografa Giusta Emilija Alberghettija, nastalom 1732. nepoznatoga autora⁷. Zemljovid donosi crte mletačko-osmanskoga razgraničenja iza dvaju prethodnih ratova; ljubičastom bojom ucrtana je *Linea Grimani*, definirana Karlovačkim mirom i razgraničenjem provedenim nakon njega, a crvenom *Linea Mocenigo* nastala nakon Maloga rata i Požarevačkoga mira sklopljenoga 1718. Žutim točkicama u linijskom nizu ucrtane su administrativne jedinice mletačke Dalmacije na temelju kojih se stječe uvid u njezin konačni teritorijalni ustroj tijekom 18. stoljeća i prostornu organizaciju. Na priloženom je isječku vidljiva granica između Vrgorske i Neretvanske krajine, koja ide između naselja Milošića (*Milesich*) i Seoca (*Seoce*), siječe Jezero (*Jeser*) i nastavljaajući između Umčana (*Humzane*) i Pasičine (*Passicina*) završava u planini Rilić, gdje tvori tromedju s Primorjem.

⁶ Za vrgorsko područje zemljišnik je napravljen 1703./1704. (Vrgorski zemljišnik, prema: SLUKAN-ALTIĆ, 2000., 181). Za proširenje na vrgorskom prostoru nakon Maloga rata nemamo podataka o izvršenom premjeru i izradi pripadajućega zemljišnika. Osmanlije su bili još ažurniji, jer su već 1701./1702. napravili porezni popis za cijelo pogranično područje (MOAČANIN, TT 861, rukopis). Dio popisa koji se odnosi na Ljubuški ustupio nam je dr. Moačanin, na čemu mu zahvaljujemo, te nam naznačio da on zapravo predstavlja popis poreznih obveznika s ozemlja koje je bilo izgubljeno u proteklom ratu, ali je ponovno vraćeno Osmanlijama.

⁷ Naslov karte je: *Descrizione topografica della Dalmazia* <ca 1:200 000>.- <S.l.>, 1732.- 1 zemljopisna karta: rukopis u boji; 140,5×54,5 cm (veličina karte), 138,5×52,5 cm (veličina lista). Izvornik je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom: HDA, KZ, E.I.90. (Ćosić, 2007., 210).

was to conduct a cadastral survey, identify the ownership entities and fiscal payers and, in order to complete these undertakings, to establish a Land Register.⁶ Border setting, the foregoing cadastral surveys and topographic surveying resulted in the development of topographic maps, which was a significant step forward in geographical knowledge and cartographic representation of not only the "Venetian" (*Vrgorsko*), but also the cross-border "Ottoman" (*Ljubuški*) region.

One of the aforementioned is the topographic map (Fig. 2) created after the Požarevac Treaty in 1718, that is, after the demarcation which was completed in 1721. In this case, it actually refers to one of the supplemented copies of the basic demarcation map by Venetian cartographer Giusto Emilio Alberghetti, made in 1732 by an unknown author⁷. The map provides the lines of the Venetian-Ottoman demarcations after previous two wars between them; *Linea Grimani*, defined by the Treaty of Sremski Karlovci and the demarcation that followed, is purple, while *Linea Mocenigo* drawn after the Small War and the Treaty of Požarevac in 1718 is red. Yellow dotted lines represent administrative units of Venetian Dalmatia, which gives an insight into the final territorial organisation during the 18th century and its spatial organisation. The abstract attached evidently shows the border between Vrgorac and Neretva *krajin*as, which separates the settlements of Milošić (*Milesich*) and Seoce (*Seoce*), cuts Jezero (*Jeser*), continues between Umčani (*Humzane*) and Pasičina (*Passicina*) and ends in the mountain Rilić, creating a three-border point with the Littoral. Around the Vrgorac (*Vergoraz*) fort and its suburb (*varoš*)

⁶ The Land Register for the Vrgorac region was established in 1703/1704. (The Vrgorsko Land Register, according to: SLUKAN-ALTIĆ, 2000, 181). We do not have data on surveys and the related Land Register for the expanded Vrgorac region after the Small War. The Ottomans were even more eager and already in 1701/1702 they produced the first tax register for the entire border area (MOAČANIN, TT 861, manuscript). A part of the register pertaining to Ljubuški was handed over to us by dr. Moačanin, and we hereby thank him for that, who also noted that the register actually meant a list of taxpayers for the land which was captured during the last war, but was subsequently returned to the Ottomans again.

⁷ The map title: *Descrizione topografica della Dalmazia* <ca 1:200 000>.- <S.l.>, 1732.- 1 map: manuscript in colour; 140,5×54,5 cm (map size), 138,5×52,5 cm (sheet size). The original is held in the Croatian State Archives in Zagreb, under signature: HDA, KZ, E.I.90. (Ćosić, 2007: 210).

Slika 2. Isječak dopunjene Alberghettijeve topografske karte Dalmacije nepoznata autora iz 1732. godine

Izvor: Hrvatski državni arhiv, KZ, E.I.90.

Figure 2 Section of Alberghetti's complemented topographic map of Dalmatia by an unknown author, made in 1732

Source: Croatian State Archive, KZ, E.I.90.

Oko tvrđave Vrgorac (*Vergoraz*) i njezina podgrađa (varoši) (*Borgo*)⁸ vidljiva su dva lûka, jedan uži koji označava granicu nakon Morejskoga rata i drugi širi, kao oznaku teritorijalnoga proširenja poslije Maloga rata. Zoran pokazatelj toga proširenja je položaj sela Prapatnica (*Papratnizza*) ucrtanog između ta dva lûka, odnosno činjenica da su Prapatnice⁹ uključene u mletački posjed tek nakon potonje spomenutoga rata. Oba lûka presijecaju jezero Rastok (*Rastoc*), u koji utječe vodotok koji se odvaja iz rijeke Tihaljine (*Tiaglina*) na dijelu ispod brda Klobuka (*M. Clobuc*). Na mjestu ovoga odvojka prikazan je i treći, vrlo kratki, vodotok s izvorom u Banji (*Bagna*). Vjerojatno je riječ o Banji, zaseoku sela Šipovače na granici s Vojnićima, gdje se i danas pri većim kišama pojave vrela koja poplave udolinu na stjecištu Šipovače i Vojnića. Iza šireg lûka (*Linea Mocenigo*) na osmanskoj je strani ucrtan

(*Borgo*)⁸ two arches are evident, narrower of which indicates the border after the Morean War and the other, the wider one, indicates territorial expansion after the Small War. True indicator of the expansion is the position of the village of Prapatnica (*Papratnizza*) drawn in between these two arches, that is, the fact that Prapatnica⁹ was included in the Venetian property only after the referenced war. Both arches cut Lake Rastok (*Rastoc*), which receives a watercourse separated from the Tihaljina (*Tiaglina*) River below the Klobuk (*M. Clobuc*) hill. On the location of this watercourse, a third, very short watercourse that springs in Banja (*Bagna*) is also depicted. This is probably Banja, a hamlet belonging to the village of Šipovače at the very border with Vojnici, where, even today, springs appear after heavy rains and flood the hollow between Šipovača and Vojnici. Behind the wider arch (*Linea Mocenigo*), on the Ottoman side, the mountain range Kruševice

⁸ Ispod vrgorske tvrđave razvilo se naselje s više kula osmanskih prvaka, od kojih su neke sačuvane do danas. U blizini jedne od njih (Cukarinovića) razvilo se Ercegovovo selo, kako se danas naziva dio Vrgorca, koji je potpuno izgorio u požaru 1777. (Soldo, 1993, 293).

⁹ Iako se ovdje rabi oblik Papratnice, službeni je naziv ovoga sela danas Prapatnice.

⁸ Below the Vrgosko stronghold a settlement with several towers of the Ottoman nobles developed and some of them have been preserved to date. In the vicinity of one of them (Cukarinovića's) the Erceg's village was established and this is the name of the current Vrgorca area which was completely destroyed in fire in 1777 (SOLDO, 1993, 293).

⁹ Although the name of Papratnice is used here, the current official name of this village is Prapatnice.

brdski lanac Kruševica (*M. Crusewitzza*),¹⁰ a uz granični lûk, također s osmanske strane ucrtani su mlinovi (*molini*), kao jedini objekt socio-ekonomskih aktivnosti, vjerojatno na mjestu gdje se i danas nalaze na Orahovlju ili možda u Sedreniku, grabskom zaseoku na granici s Orahovljem (Kordić, 1994, 195).

Nedaleko od tih mlinova, također na osmanskoj strani Rastoka, smještena je tvrđava Dizdar (*T. Disdar*). U pozadini, preko rijeke Trebižat (Tihaljine), ucrtan je još jedan brdski lanac i na njemu Ljubuški (*Gliubuschi*), tvrđava Vitina (*T. Vittina*) i iznad nje toponim Zelengora (*Zelengora*).¹¹ Sjevernije od Zelegore prikazana je kula Magunić (*culla Magunich*),¹² istočno od te kule brdo Ozrnje (*M. Ozrin*)¹³ i toponim Broćno (*Brocgno*).

Posebnu pozornost ovoga zemljovida izazivaju dvije pritoke Trebižata, obje s prikazom istočno od Ljubuškog, odnosno njihovi izvori Trebižat i Vacuf (*sorg[en]te Trebisat i Vacup*). Dok za izvor Vakuf ne bi trebalo dvojiti da je riječ o jednom od izvora Studenčice, tim više jer ga i sam zemljovid smješta na područje Studenaca (*Studenizza*), za vrelo Trebižat nejasnoća ostaje. Prema prostornom rasporedu, vrelo bi se nalazilo iznad Ljubuškog, negdje između Mostarskih Vrata, Gradske i Cerna, a vodotok bi prolazio između brda Buturovice i Jurjevice, još prije između Jurjevice i Ligata, preko Tikiruše, te otjecao dalje preko današnjih Pregređa i Humca u Trebižat. Ovo je doista zbunjujući prikaz jer nikakvih naznaka u današnjemu krajobrazu nema koji bi upućivali na prikazani izvor i pripadajući mu vodotok. No je li slučajno da sedanas ovaj višeiimeni riječni tok u dijelu od mosta između Teskere i Humca (približno od ušća ovoga nepoznatog vodotoka), pa nizvodno do ušća u Neretvu naziva Trebižatom?

¹⁰ Najviša kota općine Ljubuški, Vrlosin (954 m n/v), nalazi se u Kruševici, na granici s vrgorskom općinom između Dola i Grede s jedne i Stilja (G. Kašča) s druge strane granice.

¹¹ Tako se i danas naziva jedno od brda što dijeli Gornju i Donju Vitinu.

¹² Vjerojatno brdo iznad širokobriškoga sela Rasna, s ostacima utvrde, starim grobljem i suhozidnim građevinama u blizini (DUGANDŽIĆ, 2004., 21).

¹³ Brdo kod širokobriškoga sela Buhova (560 m n/v), na granici s Broćnom (Hamzićima). Na njemu su pronađeni tragovi prapovijesnoga naselja i zavjetne crkvice (DUGANDŽIĆ, 2004., 15; 79).

(*M. Crusewitzza*)¹⁰ is depicted. Next to the very border arch, on the Ottoman side as well, mills (*molini*) are shown, as the only objects indicating socio-economic activity, probably located at the place where they exist even today: in Orahovlje or, perhaps, in Sedrenik, a hamlet bordering Orahovlje (Kordić, 1994, 195).

Not far away from the mills, also on the Ottoman side of Rastok, the Dizdar (*T. Disdar*) fort is depicted. In its background, across the Trebižat (Tihaljina) River, there is another mountain range with Ljubuški (*Gliubuschi*), the Vitina (*T. Vittina*) fort and the toponym of Zelengora (*Zelengora*) above it.¹¹ North from Zelengora, there is the Magunić tower (*culla Magunich*),¹² and the Ozrnje hill (*M. Ozrin*) to the east of the tower¹³ and the toponym of Broćno (*Brocgno*).

The map draws special attention because of two tributaries of the Trebižat River, both of which, that is, their sources Trebižat and Vacuf (*sorg[en]te Trebisat and Vacup*), are depicted east of Ljubuški. While there should be no doubt that the Vakuf source is one of the sources of Studenčica, since the map itself places it in the Studenci (*Studenizza*) region, the Trebižat source remains unclear. According to the spatial arrangement, the source should be situated above Ljubuški, somewhere between Mostarska Vrata, Gradska and Cerno, while the water course should run between the Buturovica and Jurjevica hills, or rather between Jurjevica and Ligat, across Tikiruša, and further across present day Pregređe and Humac into the River Trebižat. This representation is quite confusing because there is nothing in the current landscape to indicate the existence of the depicted source and its watercourse. However, can it be a coincidence that this watercourse with many names is nowadays called Trebižat in the part from the bridge between Teskera and Humac (approximately from the mouth of this unknown watercourse) and downstream up to the mount in the River Neretva?

¹⁰ The highest hill in the Municipality of Ljubuški, Vrlosin (954 m n/v), is situated in Kruševica, at the very border with the Municipality of Vrgorac, between Do and Greda on one, and Stilj (G. Kašča) on the other side of the border.

¹¹ This is also the present name of one of the hills separating Gornja /Upper/and Donja/Lower/ Vitina.

¹² Probably a hill above the Široki Brijeg village of Rasna, with the debris of the fort, old graveyard and drywall buildings (DUGANDŽIĆ, 2004, 21).

¹³ A hill near the Široki Brijeg village of Buhova (560 m n/v), at the border with Broćno (Hamzići). Traces of a prehistorical settlement and a votive church were found on it. (DUGANDŽIĆ, 2004, 15; 79).

Broj socio-geografskih sadržaja vrgorskoga prostora daleko je veći kako u odnosu na prijašnje kartografske prikaze, tako i u odnosu na osmansku stranu prikaza ovoga zemljovida. Od granice *Territoria d'Imoschi* uočavaju se mnoga vrgorska sela: Kozica stara i Nova (*Cosizza vecchia, Cosizza nuova*), Zavojani (*Zaugiane*), Vlaka (*Vlacca*), Ravča (*Rapza*), Kljenak (*Klenaz*), Kokorići (*Cocorich*), Kotezi (*Kotesi*), Dusina, Umčani (*Humzane*) i Milošići (*Milesich*). Posebno je bogatstvo (teško čitljivih i upitnih) mikrotoponima na granici prema Makarskom primorju, gdje stanuju *popoli priuilegiati*: Prpošnik (*Preposnich*), Seruši? (*Seruscii?*), Obalna Gomila? (*Gomila de costiera?*), Višnjac? (*Vizgnaz?*), Lokva (*Loqua*), Praševo brdo (*Prassevo berdo*), Plasdiši s Vidosićem? (*Plasdsichi col Vidoziz?*), Trnovac (*Ternovan?*), Vukovica lokva (*Volcouizza loqua*), Zagrad? (*Zagrad?*), Sidrovci? (*Sirdrofcii?*), Lipovci (*Lipofci*), Obalina (*Obalina*), brdo Gorun (*M. Gorun*), Nagrabova jama? (*Nagraboua jama?*), Orzia? (*Orzia?*), Pest (*Pest?*), brdo Hum (*M. Hum*). Treba istaknuti još dva osebujna fizičko-geografska sadržaja vrgorskoga prostora: planinski greben Matokit (Sv. Rok 1062 m) – Mijovija (Sv. Mihovil 1247 m) (*M. Motokit, M. Miouia*).

Alberghettijev zemljovid mletačko-osmanskog razgraničenja iz 1699. i 1718. bio je osnova i za Markovićev precrtao nastao 1754. (Sl. 3.).¹⁴ Na njemu uočavamo tri crte razgraničenja. Prva, *Linea Grimani*, povučena razgraničenjem nakon mira u Srijemskim Karlovcima, označena je crnom crtom i „pojačana” crvenom bojom. Dominantne točke ovoga područja su utvrđena središta: nahije Ljubuški, istoimena kasaba i tvrđava (*Gliubuschi*), te nekadašnja osmanska, a sada mletačka tvrđava Vrgorac (*Vergoraz*) i između njih, kao os, rijeka Trebižat. No ni *Linea Grimani*, niti kasnija *Linea Mocenigo* ne idu rijekom Trebižat¹⁵ nego su povučene lancem brda koji s

The number of socio-geographic contents of the Vrgorac region is much higher, both with regard to former cartographic surveys and to the Ottoman-side map. From the border *Territoria d'Imoschi* many villages in the Vrgorac region can be seen: Kozica stara (Old Kozica) and Kozica nova (New Kozica) (*Cosizza vecchia, Cosizza nuova*), Zavojane (*Zaugiane*), Vlaka (*Vlacca*), Ravča (*Rapza*), Kljenak (*Klenaz*), Kokorići (*Cocorich*), Kotezi (*Kotesi*), Dusina, Umčani (*Humzane*) and Milošići (*Milesich*). There is an abundance of (hardly readable and questionable) micro-toponyms at the border towards the Makarska Littoral, populated by "*popoli priuilegiati*": Prpošnik (*Preposnich*), Seruši? (*Seruscii?*), Obalna (Coastal) Gomila? (*Gomila de costiera?*), Višnjac? (*Vizgnaz?*), Lokva (*Loqua*), Praševo brdo (*Prassevo berdo*), Plasdiši with Vidosić? (*Plasdsichi col Vidoziz?*), Trnovac (*Ternovan?*), Vukovica lokva (*Volcouizza loqua*), Zagrad? (*Zagrad?*), Sidrovci? (*Sirdrofcii?*), Lipovci (*Lipofci*), Obalina (*Obalina*), Gorun hill (*M. Gorun*), Nagrabova jama (?) (*Nagraboua jama?*), Orzia? (*Orzia?*), Pest (*Pest?*), Hum hill (*M. Hum*). Finally, let us point out two special physical geographic parts of the Vrgorac region – the mountain ridge Matokit (St. Roch 1062 m) – Mijovija (St. Michael 1247 m) (*M. Motokit, M. Miouia*).

Alberghetti's map of the Venetian-Ottoman boundary demarcation in 1699 and 1718 was also the basis for Marković's copy made in 1754 (Fig. 3).¹⁴ In this map, unlike the previously mentioned one, three demarcation lines are evident. The first one, *Linea Grimani*, made after the Treaty of Sremski Karlovci is marked in black and "highlighted" in red. The dominant points in this region are fortified centres: the Ljubuški *nahya*, the small town of the same name and the fort (*Gliubuschi*), including previously Ottoman and, at the time, Venetian fort Vrgorac (*Vergoraz*) and, between them, the River Trebižat as an axis. However, neither the *Linea Grimani*, nor the *Linea Mocenigo* later on, followed the Trebižat River.¹⁵

¹⁴ Puni naslov karte koju je izradio Ante Marković iz Splita, inženjer u mletačkoj službi, je: *Dissegno Topografico di parte della Dalmazia ed Albania, con le Fortezze acquistate, e con li Posti occupati dalle Guardie Venete nella spirata Guerra del 1718 compresi dalla linea colorita verdel* <Antonio Marcovich>.- <ca 1:337 454>.- <Venecija, 1754>.- 1 zemljopisna karta: rukopis u boji; 122,5×28 cm. Izvornik je u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom: HDA, KZ, bb. (Ćosić, 2007., 21).

¹⁵ Je li mletačko-osmanskim dogovorom da granica između tvrđava ide ravnom crtom povučenom s krajnjih točaka lukova koji ih opasuju pridonijela i činjenica da takva granica idečvrstim, kopnenim tlom, a ne rijekom, kao nestabilnim elementom granice, ostaje otvorenim pitanjem (LAZANIN, 1990.-2000., 404).

¹⁴ The full name of the map made by Ante Marković from Split, an engineer in Venetian service is: *Dissegno Topografico di parte della Dalmazia ed Albania, con le Fortezze acquistate, e con li Posti occupati dalle Guardie Venete nella spirata Guerra del 1718 compresi dalla linea colorita verdel* <Antonio Marcovich>.- <ca 1:337 454>.- <Venice, 1754>.- 1 map: a manuscript in colour; 122,5×28 cm. The original is kept in the Croatian State Archive in Zagreb, signed as: HDA, KZ, bb. (Ćosić, 2007., 21).

¹⁵ It is an open question as to whether the fact that the border is made on solid land, rather than to follow the river which is an unstable element of border, contributed to the Venetian-Ottoman agreement that the border between the forts should be a straight line going from the end points of the arches that surround them (LAZANIN, 1990-2000, 404).

Slika 3. Isječak Markovićeva precrta Alberghettijeva zemljovida mletačko-osmanske granice iz 1754. godine
Izvor: Hrvatski državni arhiv, KZ, bb

Figure 3 Section from Marković's copy of Alberghetti's map of the Venetian-Ottoman border in 1754
Source: The Croatian State Archive, KZ, bb

juga okružuju udolinu sastavljenu od više malih polja obuhvaćenih skupnim imenom Ljubuško polje i Rastok, te niza manjih brežuljaka i kraških glavica. Zapravo, *Linea Grimani* predstavlja ravnu crtu povučenu s krajnjih točaka polukrugova oko tvrđava Vrgorac i Čitluk. *Linea Mocenigo*, povučena razgraničenjem nakon Požarevačkoga mira, označena je crnim isprekidanim crticama "pojačanima" žutom bojom i "kao vjerodostojan dokument vremena i prostora" (SLUKAN-ALTIĆ, 1999.-2000., 324).

U kartografskoj vizualizaciji nova se stvarnost ogleda u povećanome (proširenome) graničnom luku oko tvrđave Vrgorac i pomicanju ravne granične crte dublje u unutrašnjost na zapadnom odvoju prema Imotskome. Na dijelu pak što ide prema Neretvi nova crta proširenja slijedi prethodnu *Lineu Grimani* sve do neretvanske ravnice, odnosno do iznad Pruda, gdje ne ide više prema Čitluku (Gabeli) nego formira luk nešto nizvodnije, oko Metkovića. Tada povučena *Linea Mocenigo*, kao zaokruženje mletačke *Aquisto nuovissimo*, zapravo je bila niveliranje imperijalnih mogućnosti i htijenja tih dviju sila u silaznoj putanji i učvršćivanjetako uspostavljene ravnoteže

Instead, they follow the mountain range, which, in the South, surrounds the valley composed of several small fields known by the common name of Ljubuško polje and Rastok, along with a range of small hills and karst peaks. Actually, the *Linea Grimani* is a straight line drawn from the ending points of semi-circles around the Vrgorac and Čitluk forts. *Linea Mocenigo*, a boundary demarcation made after the Treaty of Požarevac, is represented by a black dashed line "highlighted" in yellow and is "a reliable document about the time and space" (SLUKAN-ALTIĆ, 1999-2000, 324).

In the cartographic depiction, the new reality is reflected through the enlarged (expanded) border arch around the Vrgorac fort and the plain borderline moved deeper inland to the west towards Imotski. In the part leading to the Neretva River, a new expansion line follows the previous *Linea Grimani* to the Neretva Valley, that is, up above Prud where it does not go any further towards Čitluk (Gabela) but forms a curve down stream near Metković. The *Linea Mocenigo* marked the completion of the Venetian *Aquisto nuovissimo* and, actually, reflected the balance between the possibilities and wishes of two declining empires

za dugo vremena poslije. Ona će, naime, nadživjeti nestanak obiju i ostat će političkom i upravnom razdjelnicom i nakon najnovijih ratnih događanja i društveno-političkih perturbacija.

Što se tiče deskripcije razgraničenja nakon Srijemsko-karlovačkog mira, detaljno utanačene Ugovorom o razgraničenju, ona se u osnovi slaže s prikazom *Linee Grimani*. No na ovom je zemljovidu ucrtana i treća crta ("pojačana" zelenom bojom) koja predstavlja granicu mletačkoga zauzeća, odnosno osmanskoga ustuka u Malome ili Drugome morejskom ratu (ČOSIĆ, 2007., 211). Usporedimo li narativne izvore toga doba s ovim zemljovidom, primijetiti ćemo određenu nepodudarnost. Naime prema mletačkim vrelima, odnosno investiturama kojima su dužnosnici Serenissime dodjeljivali zemljišne posjede njezinim zaslužnicima,¹⁶ vidljivo je da su dodjeljivane i preko zelene crte, koja predstavlja vizualizaciju dosega mletačkoga zauzeća tijekom rata, a s kojega su se nakon razgraničenja povukli. Da i postoje dvojbe vezane za razmještaj naselja u kojima su dodjeljivane investiture u odnosu na "zelenu" crtu mletačkoga zauzeća, onda bi ih do kraja razriješio osmanski popis iz 1701. – 1702. da i on sam ne izaziva nejasnoće. Dr. sc. N. Moačanin, prevoditelj toga deftera, navodi da su njime popisana naselja koja su Osmanlije izgubili u prethodnome ratu, a koja su im nakon razgraničenja ponovno vraćena. Tom su prigodom nedvojbeno popisana i sela s lijeve strane Trebižata, preko "zelene" crte, kao što su Vitina i Radišići, Studenci s Cernom i Crnopodom, pa čak i sama kasaba Ljubuški, s istoimenom tvrđavom.¹⁷ Na ovome zemljovidu jasno je vidljivo da spomenuta "zeleno" crta nigdje ne prelazi rijeku, ovaj put nazvanu Trebižatom (*Trebisat f.*), koja sada ne ide izravno iz Imotskoga polja (*Campo d'Imoschi*), nego joj je prikazano poniranje (u Drinovcima, m. o.) i onda ponovno izviranje prije Klobuka, odnosno na području Tihaljine.

Oblikovanje kulturnog krajolika istraživanoga prostora iskazano je kroz nekoliko aspekata. Na prvome mjestu to je prikaz mreže putova,

¹⁶ Iz mletačkih investitura je vidljivo da su pojedincima dodjeljivana imanja u Klobuku, Vojnićima, Veljacima, Orahovlju, Rastoku, Visokoj, Vašarovićima, Jezercu, Zvirićima, itd. (PAVIČIĆ, 2007., 255).

¹⁷ Ako je to doista popis područja koje je bilo izgubljeno tijekom toga rata, koji je nakon razgraničenja vraćen, onda nije jasno kako se u njemu našla i sama kasaba, odnosno tvrđava Ljubuški koja zasigurno nije bila zauzeta od mletačko-hrvatskih postrojbi (MOAČANIN, TT 861, rukopis).

and secured thus established balance for a long period to come. Namely, the line will outlive both empires and continue to be a political and administrative division line even after the latest war events and social and political perturbations.

The description of the boundary after the Treaty of Sremski Karlovci, defined in detail by a demarcation agreement, is, basically, consistent with the *Linea Grimani*. However, this map also contains a third line ("highlighted" in green), which represents the border of the territory the Venetian had captured, that is, the territory from which the Ottoman army retreated during the Small or Second Morean War (ČOSIĆ, 2007, 211). If we compare the narrative sources from that period and this map, certain inconsistencies appear. Namely, according to Venetian sources, that is, investitures by which the Venetian officials assigned the land properties to its meritorious individuals,¹⁶ it is evident that even the land across the green line was granted although, as noted, it marked the scope of the territory captured by the Venetians during the war, and from which they withdrew after the demarcation. Even if there were doubts about the positions of the settlements in which investitures were awarded according to the "green" line of the territory taken by the Venetians, they would have been completely eliminated by the Ottoman register from 1701-1702. PhD N. Moačanin, who translated the document, stated that it listed the settlements the Turks lost in the previous war and that were returned to them after demarcation. Undoubtedly, on that occasion the villages on the left bank of the Trebižat River, across the "green line", were also listed, such as Vitina and Radišići, Studenci with Cerno and Crnopod, and even the Ljubuški *kasaba*, with the fort of the same name.¹⁷ This map clearly indicates that the referenced "green" line does not cross the river, in this document referred to as the Trebižat (*Trebisat f.*), which does not exactly follow the Imotski valley (*Campo d'Imoschi*) on this occasion, but sinks (in Drinovci, A/N) and re-emerges before it reaches Klobuk, i.e., in the Tihaljina region. The shaping of the cultural landscape in the observed area is represented through several aspects. Firstly, there

¹⁶ The Venetian investitures clearly indicate that some individuals were awarded land properties in Klobuk, Vojnici, Veljaci, Orahovlje, Rastok, Visoka, Vašarović, Jezerce, Zvirići, etc. (PAVIČIĆ, 2007, 255).

¹⁷ If this is a true register of the territory which was lost during the war only to be returned after demarcation, then it is unclear how it could include the small town, that is, fort of Ljubuški which was certainly not captured by the Venetian-Croatian forces (MOAČANIN, TT 861, manuscript).

tih "ključnih arterija prostora" (SLUKAN-ALTIĆ, 2005., 85), označenih isprekidanim crticama. Iz smjera Mostara prikazan je put koji se u Ljubuškom račva: jedan krak ide preko neimenovanoga mosta (ucrtanog negdje na predjelu današnjeg mosta između Teskere i Humca, kojim ide i današnja glavna prometnica od Ljubuškog prema Vrgorcu, Pločama i Makarskoj) prema Vrgorcu¹⁸ ili čak možda nekoga mosta uzvodno (u Lisicama kod Lošča ili na Otunju). Kod Vrgorca dolazi do njegova trostrukoga račvanja, pa jedan odvojak malo prije Vrgorca okreće jezerskom stranom brdskog lanca i vodi prema Čitluku. Drugi odvojak produžava na Prapatnice, pa preko Stilja, Lukova i lokaliteta Mascoklanaz (moguće današnji prijevoj pod nazivom Milina Zasida, između Lukova i Kozičkih Poljica) nastavlja do Poljica, Igrišća i Žlibine, gdje na Buranji prelazi granicu i ulazi na Drinovačko Brdo, spušta se niz Žurkovaču do Plocagdje se spaja s putom što iz Ljubuškog vodi preko Klobuka. Odatle nastavljaju istom trasom ispod Pećnika (Petnika) na Sebišinu, gdje ulaze na mletački teritorij i preko Runovića nastavljaju prema Imotskome. Treći odvojak iz Vrgorca nastavlja prema Ravči, gdje se račva tako da jedan pravac ide preko Kljenka i Drveničkih Stina spuštajući se u Drvenik, odakle primorskim obroncima Biokova produžuje prema Makarskoj. Drugi krak iz Ravče produžuje prema Zavojanima, Kozici, Raščanima i Župi, gdje se sastaje s putom što iz Makarske preko Biokova vodi prema Imotskome. Drugi krak s račvanja u Ljubuškom odvađa se prema Vitini, gdje na mostu zvanom Orovie (*ponte Orovie*, vjerojatno na mjestu današnjeg mosta Mlade, između Vitine i Veljaka) prelazi preko Trebižata i ide dalje prema Imotskome. Nije posve jasno kuda bi nakon prijelaza preko mosta išao taj odvojak. Ako bi to bilo preko Vojnića, Dola i Grede (*Jankov put*), onda bi morao ići preko Mijaca, tu prelaziti granicu (*Linea Mocenigo*) i na području Kozičkih Poljica spajati se sa spomenutim odvojkom što iz Vrgorca preko Prapatnica i Miline Zaside vodi prema Imotskome. Budući da on više nigdje ne prelazi rijeku Tihaljinu, ni granicu prije Sebišine, spojivši se nedaleko prije toga s vrgorskim putom, to nam se čini vjerojatnijim, iako ne i jedino mogućim, da je put nakon prijelaza preko mosta u Mladima (*ponte Oravie*) išao ispod brda Klobuk, pa desnom obalom Trebižata (Tihaljine) nastavljao kroz klobučke zaseoke Kapel Malu,

¹⁸ Vjerojatno je riječ o već spominjanom mostu između Teskere i Humca, kontinuiteta od antike.

is a survey of the road network, the "*key arteries of space*" (SLUKAN-ALTIĆ, 2005, 85), marked with dashed lines. A road branching in Ljubuški was shown from the direction of Mostar: one branch crosses an unnamed bridge (drawn at the place of the present bridge between Teskera and Humac, and the current main road from Ljubuški towards Vrgorac, Ploče and Makarska) towards Vrgorac¹⁸ or even across a bridge upstream (in Lisice near Lošče or in Otunj). It branches into three directions near Vrgorac, with one branch turning to the lakeside of the mountain range leading to Čitluk just before it reaches Vrgorac. The second branch goes on to Prapatnice, across Stilj, Lukova and the locality of Mascoklanaz (possibly the present pass named Milina Zasida, between Lukova and Kozička Poljica), continuing to Poljica, Igrišće and Žlibina. The road then crosses the border in Buranja, enters the Drinovačko Brdo, and slopes to Žurkovača up to Ploce, where it connects to the road leading from Ljubuški over Klobuk. From that point, the branches continue along the same section below Pećnik (*Petnika*) in Sebišina, where they enter the Venetian territory and, across Runović, continue to Imotski. The third branch leads from Vrgorac towards Ravča, where it branches again, and one part goes across Kljenak and Drveničke Stine sloping to Drvenik, wherefrom, following the littoral slopes of Biokovo it continues to Makarska. Another branch continues from Ravča towards Zavojani, Kozica, Raščane and Župa, where it meets the road from Makarska that crosses Biokovo to reach Imotski.

Another branch from the crossroad in Ljubuški goes to Vitina, where it crosses the River Trebižat at the Orovlje bridge (*ponte Orovie*, probably at the place of the present Mlada bridge between Vitina and Veljak), and continues towards Imotski. It is not quite clear as to where that diverging road would lead after crossing the bridge. If it went across Vojnići, Dola and Greda (*Janko's Road*), then it would have to cross Mijaca where it would cross the border (*Linea Mocenigo*) and, in the territory of Kozička Poljica, connect with the foregoing diverging road that goes from Vrgorac, across Prapatnica and Milina Zasida, towards Imotski. It does not cross the River Tihaljina or the border before Sebišina again, and it joins the Vrgorac road not far away from that point. Therefore, we find it likely that the road, after crossing the Mlada Bridge (*ponte Orovie*) went below Klobuk hill and the right bank of Trebižat (Tihaljina), continued through hamlets

¹⁸ It is likely that this is about the already mentioned bridge between Teskera and Humac, continuity from the antique time.

Osoje, Dabrnju i stizao u Tihaljinu. Kroz to je selo prolazio kroz zaseoke Podzelenikovac i Podgradinu, ne skrećući na Puteševicu nego na Zaside, te nastavljao preko Peć Mlina i u Plocima sespajao s opisanim „vrgorskim“ putom. Odatle su istom trasom nastavljali ispod Pećnika (Petnika) i preko Sebišine ulazili na mletački teritorij, produžujući preko Runovića prema Imotskome.

Uz dva spomenuta mosta ucrtan je i treći pod nazivom Klobuk (*ponte Clobuc*), smješten na području istoimenoga sela, ali bez ucrtane bilo kakve putne komunikacije preko njega. Moguće je još da i prikaz Željigošća (*Zalogosto*) na Trebižatu predstavlja također most, iako to nije označeno jer se tu u osmansko doba nalazio most, čiji se urušeni lukovi još uvijek uočavaju na tome predjelu i jer ne vidimo drugog razloga ucrtavanju toga toponima.

Nasuprot mostu u Klobuku i mostu zvanom Oravie smještene su na graničnoj crti dvije mletačke stražarnice, jedna pod nazivom *guardia Clobuc*, a druga pod nazivom *guardia Mlovi* (moguće Ml[in]ovi),¹⁹ upravo na putnom odvojkju koji, kada prijeđe spomenuti most, nastavlja desnom obalom Trebižata prema Imotskome.

Između dva putna odvojka što nastaju nakon račvanja u Ljubušcome, odnosno između dva mosta (ipak bliže mostu zvanom Oravie, smještenom najvjerojatnije na mjestu današnjega mosta na lokalitetu Mlade) preko kojih prelaze, ucrtan je i odvojak vodotoka koji iz Trebižata ide prema Rastoku. Na tome odvojkju nema prikaza mlinova nego nizvodno od njega na glavnom toku rijeke, bez njihova poblížeg imena (samo *Molini*). Prema prostornom rasporedu, vjerojatnije bi ih bilo smjestiti negdje na području Otunja, gdje i danas postoje mlinice, nekada u posjedu vitinskih begova Kapetanovića, a danas obitelji Vištica podrijetlom iz Veljaka, nego na području Graba ili Orahovlja, iako ni ova mjesta nisu posve isključena. Od ovoga je još zanimljiviji prikaz mlinova neposredno uzvodno od spomenutoga Željigošća na Trebižatu pod nazivom mlinica Vodopad (*Mliniza Cascata*).²⁰ Vidimo da se ovdje rabi hrvatski (mlinica), a ne talijanski (mulino) naziv za tu vrstu gospodarskih objekata, koji su u ovome slučaju nedvojbeno smješteni kraj vodopada Kravice. Ovobi za sada bio prvi

of Kapela Mala, Osoje and Dabrnja and reached Tihaljina. In Tihaljina, it went through the hamlets of Podzelenikovac and Podgradina, without turning to Puteševica, but it turned to Zasida instead, and continued across Peć Mlin and connected with the "Vrgorac" road in Ploce. From that point, taking the same route it continued below Pećnik (Petnik) and crossed Sebišina to enter the Venetian territory, continuing via Runovići towards Imotski.

Besides the two already mentioned bridges, a third by the name of Klobuk (*ponte Clobuc*) is also shown in the territory of the village of Klobuk, but there are no road communications indicated across. It is possible that Željigošće (*Zalogosto*) shown on the River Trebižat is also a bridge, unmarked though, considering that at that point during the Ottoman period there was a bridge that had arches that can still be seen in the area and also because we cannot see any other reason for entering that toponym in the map.

Opposite from the bridge in Klobuk and the bridge called Oravie, two Venetian guard-houses are situated at the border, one of them named *guardia Clobuc*, and the other *guardia Mlovi* (possible Ml[in]ovi),¹⁹ exactly at the diverging road which, after crossing the said bridge, continues along the right bank of the Trebižat River towards Imotski.

Between the two diverging roads created after branching in Ljubuški, that is, between the two bridges (although closer to the bridge called Oravie, which is most probably placed at the location of the present bridge at the locality of Mlada, as already mentioned), a branch of a watercourse from the Trebižat to Rastok is also marked. However, no mills are shown on that branch. Instead, they are shown downstream on the main river flow and their names were not specifically entered (just *Molini*). According to the spatial arrangement, it is more likely to place them somewhere in the region of Otunje, where mills exist even today rather than in the areas of Grab and Orahovlje, although these locations cannot be absolutely excluded. In the past, the Kapetanović family, Vitina beys, owned the mills and today the Vištica family, originally from Veljaci, owns them. The mills shown upstream from the aforementioned Željigošće on the Trebižat, named the Mlinica Waterfall (*Mliniza Cascata*) are even more interesting.²⁰ We can see that here the Croatian name was used (mlinica), not the Italian

¹⁹ Moguće da je riječ o stražarnici u Veljacima na brežuljku iznad mlinova kod slapa Koćuše.

²⁰ Vjerojatno je riječ o četiri mlina popisana na toj rijeci, na području sela Stubice (?) u popisu iz 1701./1702. (MOAČANIN, TT 861, rukopis).

¹⁹ It is possible that this is the guard-house in Veljaci, at the hill above the mills near the waterfall Koćuša.

²⁰ This is likely about 4 mills registered on that river in the territory of the village of Stubice (?) in the 1701/1702 listing. (MOAČANIN, TT 861, manuscript).

Slika 4. Grandisova topografska karta mletačke Dalmacije iz 1781. godine

Izvor: Državni arhiv u Zadru, Geografske i topografske karte, br.321

Figure 4 Grandi's topographic map of Venetian Dalmatia in 1781

Source: The State Archive in Zadar, Geographic and Topographic Maps, No. 321

kartografski prikaz i ujedno prvi pisani spomen toga prirodnog fenomena na rijeci Trebižat (PAVIČIĆ, 2011., 135).

Na zemljovidu koji prikazuje istraživani prostor, kao istaknute točke fizičko-geografskog prostora ucrtani su Motokit (*M. Motochta*), Mihovil (*M. Mihovia*), Rilić (*M. Relich*) i Prolog (*M. Proloc*), što se odnosi na brdo Gradina, još prije na brdo Zveč, između kojih se nalazi Prolog. Između Rilića i Prologa smješteno je Jezero ili Vrgorsko jezero (*Gesero o lago di Vergoraz*). Kao oznake kulturnoga krajolika, treba još spomenuti i jedinu ucrtanu kulu istraživanoga prostora zvanu Visoka (*torre Vissoca*), smještenu neposredno uz granični luk *Linee Mocenigo*, oko Vrgorca,²¹ te jedini prikaz nekoga sakralnog objekta, crkvu sv. Marije u Zavojanima (*S.[anta] Maria di Zavoiana*).

Sljedeća razmatrana karta, topografski prikaz Dalmacije Guistina Antonia Grandisa (Sl. 4.) smatra se najpotpunijom mletačkom kartom Dalmacije s detaljno ucrtanim toponimima,

(mulino), for that type of economic facilities, which, in this case, are undoubtedly placed near the Kravice falls. For the time being, this would be the first cartographic survey and first written mentioning of that natural phenomenon on the River Trebižat (PAVIČIĆ, 2011, 135).

The map showing the region contains prominent points in physical geographic space, that is, Motokit (*M. Motochta*), Mihovil (*M. Mihovia*), Rilić (*M. Relich*) and Prolog (*M. Proloc*), which refers to the hill Gradina, or even more likely to the hill Zveč, between which Prolog is situated. Between Rilić and Prolog, there is Jezero or Lake Vrgorac (*Gesero o lago di Vergoraz*). Finally, as signs of cultural landscape, the only tower entered in the map, Visoka (*torre Vissoca*), placed directly along the border arch of the *Linee Mocenigo* around Vrgorac,²¹ and the only depiction of a sacral building, St. Mary's church in Zavoiani (*S.[anta] Maria di Zavoiana*), should be mentioned.

The following map elaborated in this paper, a topographic survey of Dalmatia by Giustino

²¹ Tu je riječ o kraškoj glavici Visoka, koja dominira poljem Rastok, danas zaselak Graba, za koju pojedini povjesničari smatraju da je bila središte srednjovjekovne humske župe Velika (VEGO, 1957., 124; ANĐELIĆ I DR., 1999., 125).

²¹ This is about the karst peak Visoka, which dominates over the Rastok field, a hamlet of Grab nowadays, by some historians believed to be the centre of the medieval Hum district of Velika (VEGO, 1957, 124; ANĐELIĆ ET AL., 1999, 125).

hidrografskim elementima, prometnicama, vrstama tla itd. Ona je plod bogatog iskustva mletačke kartografije. Na njoj se posebno ističe umijeće predočavanja fizičkih osobina terena. Područje Dalmatinske zagore obiluje novim geografskim podacima prikupljenim na terenu nakon razgraničenja i izmjere za Grimanijev katastar.²²

Ucrtane su prometnice koje povezuju unutrašnjost Dalmacije s primorskim mjestima s naznačenim razdaljinama u miljama. Najstarija granica utvrđena nakon Kandijskog rata iz 1671. (*Linea Nani*) označena je isprekidanom linijom crne boje, blago pojačana žutom bojom, a granica nakon Karlovačkog mira (*Linea Grimani*) označena je također isprekidanom crnom linijom, ali pojačanom istaknutom žutom bojom. Granica ustanovljena nakon Požarevačkog mira (*Linea Mocenigo*) označena je isprekidanom crnom linijom i pojačana zelenom bojom.

I ovdje je granica s Neretvanskom krajinom prikazana od granice s Osmanskim Carstvom između sela Milošići (*Milesich*) i Seoca (*Seoce*), preko Jezera (koje se ovdje, zanimljivo, imenuje kao *Lago temporaneo*, nastavljajući između Umčana (*Humzane*) i Pasičine (*Pasicina*) do Rilića i granice s Makarskim primorjem. Jasno je i razgraničenje s Imotskom krajinom, koje započinje od osmanske granice na području Drinovačkoga Brda, točnije od brda Bobjak ili Babjak (*M. Bobiach*),²³ idući zapadno ravnim crtom između Kostričića i Kozičkih Poljica sa Žlibinom (*Cozia nuova*) prema Slivnu. Prije njega crta se lomi pod pravim kutom i ide opet ravno prema Biokovu, gdje pred granicom s Makarskim primorjem blago skreće prema zapadu. Na taj način Raščane (*Ruschiane*) i Godinj (*Godin*) ostaju u Imotskoj, a Kozica u Vrgorskoj krajini.

Obvezan je prikaz dva središnja mjesta istraživanoga područja Ljubuškog (*Gliubuski*) i Vrgorca (*Vergoracz*), tvrđave i podgrađa (varoši) (*Forteza, Borgo*), te rijeke između njih koja na ovome zemljovidu pokazuje svoju

Antonio Grandisa (Fig. 4), is deemed the most complete Venetian map of Dalmatia, since it contains a detailed survey of toponyms, hydrographical elements, communications, soil types, etc. It is the product of Venetians' vast experience in cartography, with particularly remarkable, skilful representation of the terrain's physical characteristics. The territory of Dalmatian hinterland abounds in new geographic data collected in the field after the demarcation and surveys for Grimani's cadastre.²²

Roads connecting the heartland of Dalmatia to coastal towns with indicated distances in miles are marked. The oldest border established after the Candian War in 1671 (*Linea Nani*) is marked by a black dashed line, slightly highlighted with yellow. The border after the Treaty of Karlowitz (*Linea Grimani*) is also marked by a dashed black line, and highlighted with a prominent yellow. The border established after the Treaty of Požarevac (*Linea Mocenigo*) is marked by a dashed black line and highlighted with green.

The border to the Neretvanska krajina is here also depicted starting from the Ottoman Empire border between the villages Milošići (*Milesich*) and Seoca (*Seoce*), over the Lake (which is, interestingly, named *Lago temporaneo* on this occasion), continuing between Umčane (*Humzane*) and Pasičina (*Pasicina*) up to Rilić and the border with the Makarska Littoral. The distinction to the Imotski border-land is also clear, which begins from the Ottoman border on the territory of the Drinovac Hill, more precisely from the hill Bobjak or Babjak (*M. Bobiach*),²³ following a straight line west between Kostričić and Kozička Poljica with Žlibina (*Cozia nuova*) towards Slivno. Before it the line breaks at a right angle and continues straight again toward Biokovo, where it slightly turns westward at the border to the Makarska coast. Thus, Raščane (*Ruschiane*) and Godinj (*Godin*) stay in Imotski and Kozica in the Vrgorac krajina.

It is necessary to point to two central points of the researched area, Ljubuški (*Gliubuski*) and Vrgorac (*Vergoracz*), forts and suburbs (*varoš*)

²² Naslov karte je: *Dissegno o' carta topografica della Dalmazia, Coretta, Retificata, e Dellineatta; da me Guis. Ant. Grandis/ Guistino Antonio Grandis.*- <ca 1:97 684>.- <S.l.>, 1781.- 1 zemljopisna karta: rukopis u boji; 191×71 cm (veličina karte), 193,5×73 cm (veličina lista). U monografiji Dalmatinska Zagora objavljen je njezin precrt iz 1791. godine (Ćosić, 2007, 212).

²³ Možda se tu nalazila osmanska tvrđava i posjednici na području nahije Imotski spominjani u izvorima za 1585. godinu (KORDIĆ, 1994., 99).

²² The map title: *Dissegno o' carta topografica della Dalmazia, Coretta, Retificata, e Dellineatta; da me Guis. Ant. Grandis/ Guistino Antonio Grandis.*-<ca 1:97 684>.- <S.l.>, 1781.- 1 map: manuscript in colour; 191×71 cm (map size), 193,5×73 cm (sheet size). In the monograph titled Dalmatinska Zagora (The Dalmatian Hinterland) its copy dated 1791 was published (Ćosić, 2007, 212)

²³ There might have been an Ottoman fort and landowners on the territory of Imotski nahija, mentioned in texts from 1585 (KORDIĆ, 1994,99).

»višeimenost«. Dio vodotoka što teče kroz Imotsko polje i ponire u Drinovcima naziva se Vrljika (*Fiume Verlica*). Kada ponovno izvire u Tihaljini zove se Tihaljina (*Fiu[me] Tiaglina*), da bi tek ispod Ljubuškoga dobio i treće ime Trebižat (*Fiu[me]Trebisat*). I ovdje su kao i na dopunjenom Alberghettijevu zemljovidu (Slika 2.) prikazana dva istovjetna pritoka Trebižata, s tom razlikom što ovdje izvor prvoga (*sorgente Trebisat*) nije upisan. Prikazan je i odvojak vodotoka prema Rastoku (*Lago temporaneo Rastoch*), koji ide ispod brda Klobuk (*m. Klobuk*). Osim povremenih jezera Rastoka (prikazanog u polukrugu oko Vrgorca samo na mletačkom dijelu) i Jezera tu je i povremeno jezero Jezerac (*Laggo temporaneo Jeseraz*), koje po sredini presijeca granična crta. Tu su od već spominjanih toponima istraživanoga područja selo Prapatnice (*Papratnicza*) na brdu Orah (*M. Ora*), s mletačke strane, te tvrđava Dizdar (*torre Disdar*) i mlinovi Orahovlje (*molini Oravie*), s osmanske strane. Uz njih su i dva nova toponima, oba s osmanske strane, i to Kruška (*Crusca*), toponim u Rastoku uz graničnik između spomenute tvrđave Dizdar i brda na kojem se nalazi Dusina, te toponim Turkova Draga (*Turcova Draga*), također uz graničnik, između Kašča i odvojka vodotoka iz Trebižata (Tihaljine) prema Rastoku, po svemu sudeći negdje na području današnjih sela Veljaka ili Šipovače. Prikazano je i brdo Kruševica (*m. Crussevicza*) i to dva puta (čini nam se da je prikaz između Klobuka i Veljaka pogreška), te Kašče Gornje i Donje (*Casch sup. i inf.*) između kojih završava graničnik oko Vrgorca i započinje ravna granična crta prema Imotskom. Od socio-geografskih sadržaja s mletačke strane tu su Dusina (*Ducina*), Vina (*Vina*), Kokorići (*Cocorich*), ZavoJane (*Zavoiane*), Vlaka (*Vlaca*), Lukovo (*Lucas*), Kljenak (*Klenak*), Zubača (*Zubacz*) te uzvisine Gorum Hum? (*M. Gorum Hum*), Mali Hum (*M. Mali Hum*) i Matokit (*M. Motokit*). Posebno zanimljivim nam se čini spomen dviju tvrđava, obje s osmanske strane: tvrđave Vitina (*torre Vitina*), te tvrđave Viko (*torre Vico*), prema prikazu smještene negdje na području sela Tihaljine, a na istom dijelu, od D. Kašča prema Bobjaku, prikaz dvaju toponima na samoj graničnoj crti Umca (*Vnaz*) i Karauza (*Charauz*).

Putni pravac između Ljubuškog i Vrgorca, u dužini od 12 mletačkih milja, prelazi preko mosta na Trebižatu koji bi se prema rasporedu na zemljovidu mogao nalaziti kod današnjega

(*Forteza, Borgo*) and the river between them that reveals its numerous names on this map. Part of the river flowing through the Imotski field and sinking in Drinovci is called Vrljika (*Fiume Verlica*). It emerges again in Tihaljina and is called Tihaljina (*Fiu[me] Tiaglina*), while it gets its third name Trebižat (*Fiu[me]Trebisat*) downstream from Ljubuški. Here, as well as on the Alberghetti map (figure 2), two identical tributaries of Trebižat are shown, the only difference being that here the source of the first (*sorgente Trebisat*) is not inscribed. The branch of the river towards Rastok (*Lago temporaneo Rastoch*) is also shown and flows beneath the Klobuk hill (*m. Klobuk*). Besides intermittent lakes Rastok (shown in half circle around Vrgorac only on the Venetian part) and Jezero, the map also shows the intermittent lake Jezerac (*Laggo temporaneo Jeseraz*), cut through the middle by the borderline. Already mentioned toponyms belonging to the researched area noted in this map are the village of Prapatnice (*Papratnicza*) on the Orah hill (*M. Ora*) on the Venetian side, and Dizdar fort (*torre Disdar*) and Orahovlje mills (*molini Oravie*) on the Ottoman side. The map also features two new toponyms, both on the Ottoman side. The first one is Kruška (*Crusca*), a toponym in Rastok next to the border arch between fort Dizdar and Dusina. The other is Turkova Draga (*Turcova Draga*), also located next to the border arch, between Kašče and a branch of the Trebižat (Tihaljina) towards Rastok, apparently somewhere in the area of today's villages Veljaci or Šipovača. Kruševica hill (*m. Crussevicza*) is shown twice (the depiction between Klobuk and Veljaci seems to be a mistake). There are also the toponyms of Upper and Lower Kašče (*Casch sup. i inf.*), in between which the border arch ends around Vrgorac and a straight borderline towards Imotski begins. Socio-geographic elements depicted on the Venetian side are Dusina (*Ducina*), Vina (*Vina*), Kokorići (*Cocorich*), ZavoJane (*Zavoiane*), Vlaka (*Vlaca*), Lukovo (*Lucas*), Kljenak (*Klenak*), Zubača (*Zubacz*), and hills (uplifts) Gorum Hum (*M. Gorum Hum*), Mali Hum (*M. Mali Hum*), and Matokit (*M. Motokit*). References of two forts, both on the Ottoman side, are particularly interesting: the Vitina fort (*torre Vitina*), and the Viko fort (*torre Vico*), situated, according to the depiction, somewhere in the area of the village Tihaljina. In the same section, there are two toponyms located between D. Kašče and Bobjak: Umca (*Vnaz*) and Karauz (*Charauz*).

The roadway between Ljubuški and Vrgorac, 12 Venetian miles long, passes over a bridge on the Trebižat, which, according to the layout on

mosta između Humca i Teskere, a još prije više uzvodno između Lisica i Humca kod Lošča, gdje su i Austrijanci zatekli most zauzećem ovoga prostora. Od mosta put je nastavljao pokraj tvrđave Visoka (5 milja od Vrgorca) i preko Kruške (2 milje od Vrgorca) prelazio na mletačku stranu granice. Također je prikazan prometni put od Vrgorca prema Čitluku u dužini od 18 mletačkih milja, a išao je s jezerske strane brdâ što dijele Vrgorsko jezero od Ljubuške krajine. Od Vrgorca je prema Imotskome vodio put ispod Matokita, preko Prapatnica, Kozičkih Poljica i Žlibine (*Cozia nuova*), na Slivno, Podbablje i Kamenmost. Prema zapadu je vodio još jedan pravac koji se u Kokorićima račvao u smjeru Kozice i skretao prema Kozičkim Poljcima, a drugi je ogranak išao prema Drveniku kroz Rilić, vjerojatno preko Drveničkih Stina.

Nadzor granične crte – prikaz vojno-sanitarnih kordona

Kada je nakon velike pandemije kuge sredinom 14. stoljeća uvedena praksa karantene, u čemu je dubrovački "genij" imao odlučujuću ulogu (ROKSANDIĆ, 2007., 73), bila je to njezina najučinkovitija profilaksa sve do kraja 19. stoljeća, kada su suvremena medicinska dostignuća objasnila njezinu etiologiju i patogenezu te uspjela pronaći djelotvorne načine zaštite i liječenja. Kada bi pak i uz karantenske postupke zaštite bolest našla prolaz i počela harati, jedina profilaksa bilaje: *Fuge cito, longe et tarde revertere* (BLAŽINA-TOMIĆ, 2007., 24).²⁴

Sustav karantene, kao jedini učinkovit u prevenciji te strahovite pošasti, vrlo je rano prihvaćen i u područjima pod vlašću Serenissime, dakako i u njezinim istočnojadranskim posjedima. Dok je granica išla nedaleko od gradskih zidina, nadzor kretanja ljudi i roba bio je razmjerno lagan i učinkovit. No kada se mletački posjed proširio na puno veći prostor i dobio dugačku granicu, sustav nadzora postao je složeniji. Sadase prva kontrola obavljala daleko od gradova, na ulazu u zemlju, ali je obuhvaćala i niz postupaka do dolaska ljudi i roba na konačnoodredište u gradovima i lukama. Uz zdravstvenu prevenciju i vojnostrateški nadzor, kao najvažnije razloge njihove uspostave, kordoni su s vremenom preuzeli i ulogu trgovinskoga i poštanskoga

²⁴ Bježi brzo, što dalje i vraćaj se što kasnije.

the map, might have been situated where today's bridge between Humac and Teskera is, or even more upstream, between Lisice and Humac in Lošče. The Austrians came upon this bridge during their occupation of the area. From the bridge the road continued past the Visoka fort (5 miles from Vrgorac) and to the Venetian side of the border over Kruška (2 miles from Vrgorac). The 18 Venetian miles long traffic route from Vrgorac towards Čitluk is also depicted. It passed from the lakeside of the hills between the Vrgorac Lake and the Ljubuški area. A road that went under the Matokit, over Prapatnice, Kozička Poljica and Žlibine (*Cozia nuova*), to Slivno, Podbablje and Kamenmost, was the connection between Vrgorac and Imotski. Another route led west. It forked in Kokorići towards Kozica and turned towards Kozička Poljica. The other fork led towards Drvenik across Rilić, presumably over the Drveničke Stine.

Borderline Surveillance - Depiction of Military Sanitary Cordons

Introduction of quarantine after the great plague epidemic in the mid 14th century, in which the "genius" town of Dubrovnik played a central role (ROKSANDIĆ, 2007, 73), was the most effective plague prophylaxis up to the late 19th century, when modern medical achievements clarified its aetiology and pathogenesis, and managed to find effective protection and treatment. However, when even despite the quarantine measures of protection the illness found its gateway and started raging, the only prophylaxis was: *"Fuge cito, longe et tarde revertere."* (BLAŽINA-TOMIĆ, 2007, 24).²⁴

The quarantine system was accepted early on in areas under the rule of La Serenissima, including its eastern Adriatic territories, as the only effective method in prevention of this terrible disease. Since the border ran close to the city walls, monitoring the movement of people and goods was relatively easy and effective. However, when Venetian territory expanded over a much larger area and its borders extended, the monitoring system became more complex. The first plague control was now performed far from the cities, at entrances into the country, and it included a series of procedures before people and goods could arrive at their final destination in cities or ports. Besides disease prevention and military strategic oversight as the most important reason

²⁴ Flee quickly, as far as possible and do not come back soon.

nadzora (SLUKAN-ALTIĆ, 2006., 55-56). Čini se da je mletački kordon uspostavljen nedugo nakon Požarevačkoga mira i razgraničenja,²⁵ a detaljnu kartu izradio je mletački inženjer Francesco Melchiori desetak godina poslije.

Riječ je o jednoj od rijetkih karata isključivo zagorskoga dijela Dalmacije. Upisana su mjesta, tzv. kordoni, granični prijelazi te cestovna mreža koja spaja pojedina mjesta u zaleđu s točkama sanitarnog kordona i stražama na granici s Osmanskim Carstvom. Zbog karaktera karte, na njoj nedostaje fizičko-geografski sadržaj prikazanog prostora. Označene su samo utvrde i varoši te važnija brdovita mjesta metodom krtičnjaka. U crtani su i riječni tokovi i jezera te postojeća upravna podjela Dalmacije.²⁶ Prema spomenutoj podjeli, upravno razgraničenje između vrgorskoga i neretvanskoga područja ide od osmanske granice između Dusine (*Dusina*)²⁷ i Seoca (*Seoce*), preko Vrgorskoga jezera, nastavljajući između Pasičine (*Sicina*) i Umčana (*Hunzani*) prema Riliću, odnosno Biokovu (*Montagne nominate Biocova*), kako se zove planina uz more na cijelom potezu od Brela do Ploča (*P[or]to Tolero*), gdje se sastaje s granicom Primorja i cijelom dužinom ide tim gorskim hrptom. Odatle također ravna crta ide između Kozice (*Cosiza vec[hi]a*) i Raščana (*Roschiane*) do ispod Kostričića (*Costricich*), gdje zaokreće pod pravim kutom idući opet ravno do osmanske granice, do toponima Umac (*Vmaz*), tvoreći granicu s Imotskom krajinom.

Površinskom hidrografijom istraživanoga područja dominiraju tri jezera, već spomenuto Vrgorsko (*Lago di Vergoraz*), jezero Jezerac (*Geseraz*) presječeno ravnom graničnom crtom, te Rastok (*Rastoch*), koji kao da se sastoji iz dva dijela. U jedan od tih dijelova, bliže tvrđavi Vrgorac (*Vergoraz*), ulijeva se vodotok zvan Mala

for their establishment, military sanitary cordons gradually took over the role of trade and postal monitoring (SLUKAN-ALTIĆ, 2006, 55-56). Venetian cordon seems to have been established shortly after the Treaty of Passarowitz and the delineation.²⁵ Venetian engineer Francesco Melchiori created a detailed map of the cordon ten years later.

This is one of the rare maps that depicted only the Dalmatian hinterland. The map shows locations of the so-called cordons, border crossings and the road network that connected specific settlements in the hinterland with sanitary cordon points and guards at the border with the Ottoman Empire. This type of map does not depict physical geographical elements of the area. Only forts, suburbs (*varoš*), and important hills (using the molehill method) are depicted. Rivers, lakes and administrative division of Dalmatia at the time are also noted on the map.²⁶ Administrative division between Vrgorac and Neretva areas began at the Ottoman border between Dusina (*Dusina*)²⁷ and Seoce (*Seoce*), extended over the Vrgorac Lake, and continued between Pasičina (*Sicina*) and Umčani (*Hunzani*) towards Rilić, i.e. Biokovo (*Montagne nominate Biocova*). Biokovo Mountain extends along the coast from Brela to Ploče (*P[or]to Tolero*). The border went along the whole Biokovo Mountain ridge and connected with the Primorje border near Ploče. From there, a straight line runs between Kozica (*Cosiza vec[hi]a*) and Raščane (*Roschiane*) up until Kostričić (*Costricich*), where it turns at a right angle and runs straight again to the Ottoman border, near the Umac (*Vmaz*) toponym, creating the border with Imotska krajina.

The surface hydrography of the researched area is dominated by three lakes, the already mentioned Vrgorac Lake (*Lago di Vergoraz*), the Jezerac Lake (*Geseraz*), cut by a straight borderline, and Rastok (*Rastoch*), which seems to consist of two

²⁵ Osmansko Carstvo je sustav karantena, kao prevenciju širenja bolesti, uvelo tek u 19. stoljeću (SLUKAN-ALTIĆ, 2006., 55-56; MLINARIĆ, 2007., 250).

²⁶ Karta *Vojno-sanitarnoga kordona na mletačko-osmanskoj granici*/ Francesco Melchiori.- <1:176 761>.- <Venecija, 1731>.- 1 zemljopisna karta: rukopis; 213×28 cm čiji se izvornik nalazi u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom: HDA, KZ, bb, zapravo nema naslova i dio je spisa pod naslovom *Scrittura Collo. Melchiori sopra la Linea armata di Sanita da ritirarsi ne luoghi opportuni*. Karta je uvezana koncem uz pripadajuće spise. Izvorno mjerilo je u talijanskim miljama. Ćosić (2007., 216) na navedenom mjestu donosi isječak ovoga zemljovida za sinjsko područje.

²⁷ Prije spominjani Milošići na ovoj poziciji danas su samo zaselak Dusine.

²⁵ The Ottoman Empire did not introduce the quarantine system until the 19th century (SLUKAN-ALTIĆ, 2006, 55-56; MLINARIĆ, 2007, 250).

²⁶ Map of the *Military sanitary cordon at the Venetian-Ottoman border*/ Francesco Melchiori.- <1:176 761>.- <Venice, 1731>.- 1 map: manuscript; 213×28 cm. The original is kept in the Croatian State Archive in Zagreb under the signature: HDA, KZ, bb. It actually has no name and is a part of documents entitled *Scrittura Collo. Melchiori sopra la Linea armata di Sanita da ritirarsi ne luoghi opportuni*. The map is bound with thread together with the relevant documents. The original scale is in Italian miles. Ćosić (2007, 216) uses a section of this map for depicting area around Sinj.

²⁷ Aforementioned settlement of Milošići at this position are only a hamlet of Dusina today.

Slika 5. Isječak Melchiorijeve karte vojno-sanitarnog kordona na mletačko-osmanskoj granici 1731. godine
Izvor: Hrvatski Državni Arhiv, KZ, bb.

Figure 5 Section of Melchior's map of the military sanitary cordon at the Venetian-Ottoman border in 1731
Source: Croatian State Archive, KZ, bb.

Tihaljina (*Mala Tialina f.*), koji se ispod Klobuka (*Klobuch*) odvaja iz Tihaljine (*Thiagliana f.*). U nastavku toka vodotok Tihaljina, ispod tvrđave Ljubuški (*Gliubvski*), dobiva naziv Trebižat (*Trebisat f.*), a još nizvodnije prima dvije bezimene pritoke s lijeve strane, smještene slično kao i na prethodno razmatranim zemljovidima.

Sva tri spomenuta jezera aktivirala bi se nakon obilnijih kiša kada prošikljaju izvori podzemnih voda ili nabuja vodotok Trebižata (Tihaljine) koji se bez problema razlijeva jer, kako piše Fortis, "...ta rijeka nema nikakvih nasipa, čak od mjesta do mjesta nailazi na zapreke usred nizine (Fortis, 2004, 237)". Njegova dolina, kao i spomenuta jezera, zapravo su više sličila močvarnom krajoliku i s "nezdravim zrakom" bila leglo malarije, čemu su na ruku išle dugotrajne ratne destrukcije i potpuni društveni i demografski rasap. Pa kada "...čovjek zanemaruje kanale za navodnjavanje i odvodnjavanje...ili ako stanovništvo u ravnici opada i slabi seljačko osvajanje, tada se malarija širi sama od sebe i sve paralizira. Ona će brzo ravnici vratiti na njezino prvobitno močvarno stanje: riječ je o automatskoj protubonifikaciji (BRAUDEL, 1997., 58)".

parts. Watercourse Mala Tihaljina (*Mala Tialina f.*), which branches off from Tihaljina (*Thiagliana f.*) beneath Klobuk (*Klobuch*), flows into the first part of the lake, which is closer to the Vrgorac fort (*Vergoraz*). Tihaljina changes its name to Trebižat (*Trebisat f.*) below Ljubuški (*Gliubvski*), and more downstream it receives two nameless tributaries on the left side, situated similarly as on previously discussed maps.

All of the three mentioned lakes activated after heavy rain, when the sources of subterranean waters started to spout or the watercourse of the Trebižat (Tihaljina) swelled up. The Trebižat diffuses with no trouble, since, as Fortis remarked, "...that river has no embankments" (FORTIS, 2004, 237). From place to place, it even meets barriers amid valleys. Its valley, as well as the mentioned lakes, were actually more like swamp land and, with its "unhealthy air", it was a source of malaria, which was made worse by many years of war destrukcije and complete social and demographic dispersal. So when "...man neglects irrigation canals and drainage... or when the population in valleys decreases and the conquest of villagers weakens, this is when malaria spreads by itself and paralyzes everything. It will soon restore the valley to its original swamp land: this is automatic counter-bonification" (BRAUDEL, 1997, 58).

Socio-geografski sadržaji ovoga zemljovida zastupljeni su s mnoštvom sela, uglavnom s mletačke strane granice, što nije pokazatelj stvaranja novih naselja nego poboljšanja geografskih spoznaja o ovome prostoru. Osim tvrđava Ljubuški i Vrgorac, sva su označena istim kartografskim znakom što im ne omogućuje razlikovanje veličine ili značaja. S vrgorske strane prepoznajemo Kozicu staru i novu (*Cosiza nuova, vecchia*), Vlaku (*Vblacha*), Zavojane (*Xavoijane*) s Gospinom crkvom (*La Madona*), kao jedinom prikazom nekoga sakralnog objekta, Kljenak (*Klenach*), Ravču (*Rapza*), Kokoriće (*Knchorich*), Koteze (*Kothesi*), nama nepoznati toponim Druste (*Druste*), Umčane (*Hunzani*), Dusina (*Dusina*), Prapatnice (*Papratnizza*), Stilje (*Stilli*), i Lukovac (*Lucaz*). Jedini gospodarski objekt prikazan na ovome zemljovidu su mlinovi na Orovlju (*Molini Oravie*), a u blizini njih toponimi, vjerojatno kule, Dizdarica (*Dusdarizza*) i Visoka (*Vissocha*). Izostanak socio-geografskih sadržaja s osmanske strane granice nije motiviran samo slabijim poznavanjem toga prostora nego i stvarnim nepostojanjem mnoštva kasnijih naselja, gdje caruje močvara.²⁸

Prema ovom prikazu, iz Ljubuškoga su prema zapadu vodile dva glavna prometna pravca koje se u nastavku umnogostručuju. Tako prvi od tih pravaca Trebižat najvjerojatnije prelazi između Humca i Teskere, nedaleko od današnjega mosta. Taj se pravac nedugo nakon toga račva u dva kraka od kojih prvi preko Hardomilja vodi na Bijaču i istočni rub Jezerca, gdje jednim odvojkom preko graničnoga prijelaza Iskisli i brda Zle Gore vodi u Struge i oko jezerska sela, dok drugim odvojkom ide na graničnu točku Žrvanj i dalje prema Novim Selima i Borovcima. Drugi krak glavnoga pravca vodi prema Crvenome Grmu, gdje se ponovno račva pa prvi odvojak ide na graničnu točku Zelenikovac i preko Maloga Prologa jednim ogranakom prema Strugama, a drugim prema Plini. Drugi odvojak nastavlja prema zapadu, gdje jednim ogranakom ide preko Gračine u Seoce i Otriće, a drugim ogranakom nastavlja rubom Rastoka preko granične točke Šantarova Gomila prema Vrgorcu.

Drugi se glavni putni pravac što polazi iz Ljubuškoga račva još prije prelaska Trebižata. Jedan od tih krakova Trebižat prelazi negdje na

Socio-geographic elements on this map are the many villages, mostly on the Venetian side of the border, which is not an indicator of new settlements' creation, but of improvements in geographical knowledge about this area. All forts except those in Ljubuški and Vrgorac are marked with the same cartographic symbol, which disables distinction of their size and importance. Toponyms on the Vrgorac part of the map are: Kozica (old and new settlement), Vlaka (*Vblacha*), Kljenak (*Klenach*), Ravča (*Rapza*), Kokorići (*Knchorich*), Kotezi (*Kothesi*), unknown toponym of Druste (*Druste*), Umčani (*Hunzani*), Dusina (*Dusina*), Prapatnica (*Papratnizza*), Stilje (*Stilli*), Lukovac (*Lucaz*) and Zavojane (*Xavoijane*) with Our Lady's church (*La Madonna*), which is the only depiction of a sacral building in the map. Only economic facilities on this map are the mills on Orovlje (*Molini Oravie*), and nearby toponyms that probably denote towers, Dizdarica (*Dusdarizza*) and Visoka (*Vissocha*). The absence of socio-geographic elements on the Ottoman side of the border is not only a result of poor knowledge of this area, but of the fact that many of the later settlements did not exist back then in this swamp area.²⁸

According to this map, two main traffic routes ran westward from Ljubuški and multiplied in their further course. The Trebižat crossed the first of these routes between Humac and Teskera, not far from today's bridge. Near that point, the route forks into two branches. The first branch leads over Hardomilje to Bijača and the eastern edge of Jezerce, where the road branches again. One branch road leads to Struge over the border crossing Iskisli and the Zle Gore hill, and around the lake villages, while the other branch leads to the border point Žrvanj and further on to Nova Sela and Borovci. The other branch of the main route leads towards Crveni Grm, where it forks again, with one branch road leading to the border point Zelenikovac and one of its branches over Mali Prolog towards Struge, and the other branch towards Plini. The other road branch continues westward, with one of its branches running over Gračine into Seoce and Otrići, and the other along the edge of Rastok over the Šantarova Gomila border point towards Vrgorac.

The other main traffic route starting in Ljubuški forks before it crosses the Trebižat. One of these branches crosses the Trebižat somewhere in Lisice,

²⁸ Nedugo nakon nastanka ovoga kartografskoga prikaza (1742.) u selima na području cijele ljubuške župe (nahije) zabilježeno je samo 619 stanovnika katolika u 13 sela (ĐAKOVIĆ, 1979., 328-330).

²⁸ Not long after the creation of this map (1742), in 13 villages in the area of the entire Ljubuški *nahiya* only 619 catholic citizens were recorded (ĐAKOVIĆ, 1979, 328-330).

području Lisica, moguće na mostu kod Lošča,²⁹ ili možda preko nekoga mosta više uzvodno (na Otunju ili na mjestu današnjega Džemujina mosta),³⁰ dok bi drugi mogao prijeći na mostu Mlade u Veljacima, iako kartografski prikaz ne sugerira jasno ovakve slobodne pretpostavke. Prvo spomenuti krak, odmah nakon premošćivanja rijeke, izravno pokraj kula Dizdarice i Visoke ide na graničnu točku Kruška i dalje preko Rastoka prema Vrgorcu. Drugi se krak nakon prijelaza preko rijeke ponovno račva, pa jedan odvojak na Orovlju prelazi vodotok Male Tihaljine, što iz vodotoka Tihaljine vodi u jezero Rastok, pa uz rub brda Orah (s nizom sporednih putova prema kordonima na vrgorskom graničnom luku na toga brda) ide za Vrgorac. Drugi odvojak toga kraka okreće prema Klobuku (prelazeći čak tri puta preko rijeke Tihaljine), te preko sela Tihaljine i brda Bobjak prelazi na mletačku stranu gdje između Bobjaka i Kostričića izbija na čvorište putova iz pravca Runovića, Raščana, Kozice i Kašča.

Vrgorac, u koji se s tri strane sastaju putovi iz Ljubuškog, i sam je izvorište putova, od kojih jedan preko Prapatnica vodi prema Kašću. Drugi ide sjeverozapadno prema Zavojanima, povezujući usput Koteze, Kokoriće i Ravču, te nastavlja dalje kroz nekoliko ogranaka prema Imotskom. Treći se u smjeru zapada spušta kroz Rilić prema Drveniku i Zaostrog.

I napokon, raščlamba granične crte detektira brojne prijelaze i stražarnice (kordone), koje za istraživani prostor započinju od Umca (*Vmaz*),³¹ kao točke tromeđe imotskoga, vrgorskoga i prostora Osmanskoga Carstva. Od Umca, ravnim crtom, do vrgorskoga graničnoga polulukaslijede Karauz (*Karauz*), Aptovac (*Apthovaz*), Blizna Gomila (*Blisna Gomilla*),

possibly across the bridge in Lošče²⁹ or, maybe, across a bridge upstream (at Otunj or in the place of today's Džemujin's Bridge).³⁰ The other branch might have crossed the river at the Mlada Bridge in Veljaci, despite the fact that this cartographic representation does not clearly support such assumptions. The first of the aforementioned branches runs to border point Kruška immediately after the bridge, runs right next to Dizdarica and Visoka forts and further on over Rastok towards Vrgorac. The other branch forks again after crossing the river, with one of its road branches crossing the Mala Tihaljina, which leads from the Tihaljina watercourse into the lake Rastok, in Orovlje and, along the edge of the Orah hill (with a number of side roads towards the cordons at the Vrgorac border archon that hill), runs towards Vrgorac. The other branch turns towards Klobuk (crossing the Tihaljina three times), and goes over the village of Tihaljina and Bobjak Hill to the Venetian side, where it emerges between Bobjak and Kostričići at the junction of roads from Runovići, Raščane, Kozica and Kašče.

Vrgorac, in which roads leading from Ljubuški in three different directions meet, is the source of roads itself. One of them leads to Kašče across Prapatnice. The other one goes northwest towards Zavojane, connecting Kotezi, Kokorići and Ravča and, with several branches, continues towards Imotski. The third goes westward across Rilić Mountain towards Drvenik and Zaostrog.

Finally, the analysis of the borderline reveals a number of crossings and guardhouses (cordons) which, concerning the region under observation, begin in Umca (*Vmaz*),³¹ a three-border point between Imotski, Vrgorac and the Ottoman Empire territory. Thus, from Umca, following the straight line up to the Vrgorac border semi-arch, Karauz (*Karauz*), Aptovac (*Apthovaz*), Blizna Gomila

²⁹ Kada su Austrijanci potkraj 19. stoljeća u sklopu hidromelioracijskih zahvata uređivali tok Trebižata, izgradili su i nekoliko novih mostova među kojima i most u Lisicama zvani *Crvengrski* most. On je izgrađen na granici s Vašarovićima, odnosno tamošnjim zaseokom Lošče. Prije početka gradnje napravili su fotografsku snimku zatečenoga osmanskog kamenog mosta (BALLIF, 1896.).

³⁰ I tu je Austrija napravila mostove potkraj 19. stoljeća najvjerojatnije na mjestima već prije postojećih mostova. Na mjestu *Džemujina* mosta, kako se danas naziva (po HASANDEDIĆU, 1999., 127; *Hadži Muji*) tada je upisan lokalitet i most Udice (*Udice Br[ücken]*) (BALLIF, 1896., 74; 76.)

³¹ Moguće da je ovdje riječ o brdu Humac (663 m n/v) (vidi: Topografske karte, 1976, Makarska 2-3), kao što je i upisano (*Umacz*) na zemljovidu Antonia d'Adde iz 1795. na listu prikaza kordona s područja Imotske krajine.

²⁹ When in the late 19th century the Austrians adjusted the flow of the River Trebižat as a part of hydro-melioration operations, they also built a couple of new bridges, including the bridge in Lisice called *Crvengrski Bridge*. It bordered the settlement of Vašarovići, i.e. its hamlet Lošče. Before the construction began, the already existing Ottoman stone bridge was photographed (BALLIF, 1896.).

³⁰ Austria also built bridges here in the late 19th century, probably in places of already existing bridges. At the place of Džemujin Bridge, as it is called today (according to HASANDEDIĆ, 1999, 127; *Hadži Muji*), the locality and the bridge called Udice (*Udice Br[ücken]*) was registered (BALLIF, 1896, 74; 76.).

³¹ It is possible that this refers to the Humac hill (663 m above sea-level) (see: Topographic maps, 1976, Makarska 2-3), as entered (*Umacz*) in the map by Antonio d'Adde from 1795, on the sheet that depicted the border cordons.

Ambari (*Ambari*) i Gornje Kašče (*Casch Sup[er]ior*),³² kao početna točka poluluka. Na vrgorskoj graničnoj poluluci dalje se nižu Donje Kašče (*Casch Inf[er]ior*),³³ Vruće Kamenice (*Vruchie Camenizze*), Bila Vlaka (*Billa Vlach*), Pakina Voda (*Pachina Voda*),³⁴ Grbovina Staza (*Gherbovina Stagia*),³⁵ iznad Šipovače (*Sopra Šipovizza*),³⁶ iznad kule Mosihović (*Sopra la Torre Mosihovich*),³⁷ Tukurova Draga (*Tucurova Draga*),³⁸ Vugerle (*Vugherle*). Iza ovoga prijelaza poluluk se spušta u Rastok, gdje su upisana samo dva prijelaza, Jasen (*Iassen*) i Kruška (*Cruscha*), te se penje dalje na brdo Gradinu i završava prijelazom Šantova Gomila (*Santova Gomilla*).³⁹ Odatle se granična crta nastavlja ravno prema Neretvi, s ucrtanim sljedećim kordonima: Prolog (*Prologh*), Zveč (*Zvech*), Gračina gradina (*Grachina Gradina*),⁴⁰ Zelenikovac (*Xelenicovaz*),⁴¹ Žrvanj (*Xervan*), Trnovac (*Ternovaz*), Vručsko Groblje (*Vhruchiescho Grebio*),⁴² Kotlina (*Cotlina*), Rotni Dolac (*Radnidolaz*),⁴³ Prudska Vala (*Var Prut, Val Prud*),⁴⁴ Crnići (*Cernich*)⁴⁵ i dalje prema dolini Neretve.

³² Današnje, gotovo opustjelo, naselje na području koje obuhvaća upravna jedinica grada Vrgorca. Ne vodi se kao samostalno naselje, već kao dio sela, odnosno župe Stilja (VRČIĆ, 1972, 66; IVANKOVIĆ, 2009, 335; VRGORSKI PROSTORNI PLAN, 2006, 4).

³³ Današnje selo istoga naziva u općini Ljubuški.

³⁴ Možda oraški zaselak Pekuša uz granicu sa Šipovačom, gdje postoji pećina s vodom.

³⁵ Možda i Grbavčeva Staza, odnosno oraški zaselak Kućetine, prvi susjed Pekuše i Šipovače, u kojem je bio nastanjen rod Grbavaca.

³⁶ Iznad današnjega ljubušškoga sela Šipovače, smještene upravo na tom dijelu granice.

³⁷ Vjerojatno kula Mesihovića, ondašnjih prvaka ljubuško-vitinskih muslimana. Moguće je da se nalazila na predjelu Kulina u Šipovači, gdje joj odgovara i kartografski smještaj.

³⁸ Današnji toponim pod istim nazivom, na granici Šipovače i Veljaka.

³⁹ Na prikazu kordona iz 1796. upisano je Šantarova Gomila.

⁴⁰ Brdo između Zveča i M. Šubira, s crkvom sv. Roka.

⁴¹ Glavica u Jezercu (Topografske karte, 1976, Makarska, 4-2).

⁴² Najbliže groblje na koje bi se mogao odnositi ovaj kordon je Bijačko groblje, koje se zove Rudnik (Rudnjak, Rujnak, Rujnik). Nije poznato postojanje nikakva drugoga starijeg groblja na tome području, osim nekoliko srednjovjekovnih grobišta biliga (stećaka).

⁴³ Današnji predio ljubušškoga sela Bijače.

⁴⁴ Danas se taj predio naziva Prudska Draga.

⁴⁵ Istoimeno naselje u općini Čapljina (župa Gabela Polje) i zaselak sela Prud na području grada Metkovića (župa Vid), podijeljeno graničnom crtom.

(*Blisna Gomilla*), Ambari (*Ambari*) and Gornje Kašče (*Casch Sup[er]ior*)³² follow as starting points of the semi-arch. Donje Kašče (*Casch Inf[er]ior*),³³ Vruće Kamenice (*Vruchie Camenizze*), Bila Vlaka (*Billa Vlach*), Pakina Voda (*Pachina Voda*),³⁴ and Grbovina Staza (*Gherbovina Stagia*)³⁵ are situated at the Vrgorac border semi-arch, above Šipovača (*Sopra Šipovizza*),³⁶ Mosihović tower (*Sopra la Torre Mosihovich*),³⁷ Tukurova Draga (*Tucurova Draga*),³⁸ and Vugerle (*Vugherle*). After this crossing, the semi-arch slopes to Rastok, where only two crossings were registered, Jasen (*Iassen*) and Kruška (*Cruscha*), then climbs on to Gradina hill, and ends with the Šantova Gomila (*Santova Gomilla*)³⁹ crossing. From that point on, the borderline continues straight towards the Neretva River, where the following cordons were marked: Prolog (*Prologh*), Zveč (*Zvech*), Gračina gradina (*Grachina Gradina*),⁴⁰ Zelenikovac (*Xelenicovaz*),⁴¹ Žrvanj (*Xervan*), Trnovac (*Ternovaz*), Vručsko Groblje (*Vhruchiescho Grebio*),⁴² Kotlina (*Cotlina*), Rotni Dolac (*Radnidolaz*),⁴³ Prudska Vala (*Var Prut, Val Prud*),⁴⁴ Crnići (*Cernich*)⁴⁵, and runs further towards the Neretva River valley.

³² Today's almost deserted settlement in the administrative unit of the Town of Vrgorac. It is not registered as an independent settlement, but as a part of the village or parish of Stilj (VRČIĆ, 1972, 66; IVANKOVIĆ, 2009, 335; Vrgorac Spatial Plan, 2006; 4).

³³ Present village of the same name in the Municipality of Ljubuški.

³⁴ Perhaps the Orah hamlet of Pekuša along the Šipovača border, where a water cave exists.

³⁵ Perhaps Grbavčeva Staza, that is the Orahhamlet of Kućetine, first neighbour of Pekuša and Šipovača, in which the Grbavac clan resided.

³⁶ Above the present village of Šipovačanear Ljubuški, situated exactly at that part of the border.

³⁷ Probably the tower belonging to the Mesihovići, at the time a noble family of Ljubuški-Vitina Muslims. It was possibly located at the Kulina area in Šipovača, where it is actually placed on the map, as well.

³⁸ Present toponym under the same name, bordering Šipovača and Veljak.

³⁹ Šantarova Gomila was stated in the survey of cordons dated 1796.

⁴⁰ A hill between Zveč and M. Šubir, with St. Roch church.

⁴¹ A peak in Jezerce. See: Topographic maps, 1976, Makarska, 4-2.

⁴² The closest cemetery to which this cordon could refer is the Bijača cemetery named Rudnik (Rudnjak, Rujnak, Rujnik). It is unknown as to whether any other, older cemetery existed in that area, other than medieval *stećak* tombstones.

⁴³ Present landscape of the village of Bijača near Ljubuški.

⁴⁴ Present name of the area is Prudska Draga.

⁴⁵ The settlement of the same name in the Municipality of Čapljina (the settlement of Gabela Polje) and the hamlet belonging to the village of Prud in the area of the Town of Metkovići (the settlement of Vid), divided by the border.

Nepuna dva desetljeća nakon ovoga zemljovida, 1749. godine, mletački je inženjer Giovanni Francesco Rossini, uz ostalo, obišao cijelu graničnu crtu prema Osmanskome Carstvu i sastavio izvještaj o stanju graničnih posada i postaja konjice. Za prostor od Vrgorca do Neretve utvrdio je da zbog slabijega trgovinskog prometa ima znatno manje kordona u odnosu na ostale dijelove granice i da nema stalnih vojnih posada, nego su se one postavljale samo prema potrebi, za vrijeme epidemija u osmanskome susjedstvu (SLUKAN-ALTIĆ, 2006., 57-58).

Opći providur Dalmacije Andrija Querini obišao je 1796. sve sanitarne kordone u Dalmaciji i tom je prigodom naredio da se već postojećim, radi boljesanitarne zaštite Dalmacije, dodaju brojni novi sanitarni kordoni.

Nakon uspostave novih kordona mletački kartograf Antonio d'Adda sastavio je pet karata s prikazima sanitarnih kordona po pojedinim teritorijima.⁴⁶ Karte su u boji i bogato su ilustrirane, ucrtane su ceste, riječni tokovi i ostali toponimi u dalmatinskom zaleđu, ali je naglasak ponajprije na popisu stražarnica i prijelaza duž mletačko-osmanskoga sanitarnog kordona. Ceste su ucrtane smeđom bojom, reljef prikazan metodom šrafranja, a izvorno mjerilo je u talijanskim miljama (MLINARIĆ, 2007., 251). Prema tome novom ustroju, duž granice prema Osmanskom Carstvu, na vrgorskom je području bila 41, neretvanskom 48, kninskom 72 i imotskom 69 stražarnica (SLUKAN-ALTIĆ, 2006., 60).

Uz prikaz već "standardnih" hidrografskih pojavnosti, Rastoka, Jezera, Jezerca i riječnoga toka Trebižata, krajolik s mletačke strane granice ispunjen je mnoštvom socio-geografskih sadržaja, s posebno istaknutim nizom točaka

⁴⁶ Mi ovdje donosimo dva zemljovida pod naslovom: *Karta vojno-sanitarnih kordona vrgoračkog područja* Antonio d'Adda.- <ca 1:88 380>.- 1795.- 1 zemljopisna karta: rukopis u boji; 40×43,5 cm (karta), 49×52,5 cm (okvir) i *Karta vojno-sanitarnih kordona neretvanskog područja* Antonio d' Adda.- <ca 1:88 380>.- 1795, 1 zemljopisna karta: rukopis u boji; 42×45 cm (karta), 51×54 cm (okvir), čiji se izvornici nalaze u Državnom arhivu u Zadru pod signaturom: DAZD, Geografske i topografske karte br. 14 (listovi 3 i 4). Ovdje trebamo istaknuti nejasnoću vezanu za nastanak d'Addinih karata. Naime dr. Ćosić (2007., 251) u monografiji *Dalmatinska Zagora* navodi da su one nastale 1795., dok Slukan-Altić ističe da su one nastale tek nakon providurova obilaska granice 1796. Prema njoj (2006., 59), signatura u Kartografskoj zbirci DAZ-a bila bi 15, a ne 14.

In 1749, less than two decades after this map was made, the Venetian engineer Giovanni Francesco Rossini visited, among other, the entire border with the Ottoman Empire and reported on the situation regarding the border forces and chivalry stations. He found that, because of less developed trade in the territory spreading from Vrgorac to the Neretva River, there was a much smaller number of cordons compared to other parts of the border, and that there were no standing military forces, since they were only deployed as needed, during plague epidemics in the Ottoman neighbourhood (SLUKAN-ALTIĆ, 2006, 57-58).

In 1796 the General Governor of Dalmatia, Andrea Querini, visited all sanitary cordons in Dalmatia and ordered that, for better sanitary protection of Dalmatia, a large number of new sanitary cordons were to be added to the existing.

Following the establishment of new cordons, Venetian cartographer Antonio d'Adda produced five maps that depicted the sanitary cordons in certain territories.⁴⁶ The maps were coloured and richly illustrated, showing roads, river flows and other toponyms in Dalmatian hinterland, but the primary accent was placed on listing guardhouses and crossings along the Venetian-Ottoman sanitary cordons. The roads were shown in brown, the relief was presented using the hatching method, and original scales were presented in Italian miles (Mlinarić, 2007, 251). According to this new organisation, there were 41 guardhouses in Vrgorac region, 48 in the Neretva River region, 72 in Knin region and 69 in Imotski region along the Ottoman Empire border (SLUKAN-ALTIĆ, 2006, 60).

Along with the depiction of "standard" hydrographical phenomena, such as Rastok, Jezero, Jezerce, and the Trebižat River, the landscape on the Venetian side of the border is

⁴⁶ This paper provides two maps: *A map of military-sanitary cordons in the Vrgorac region* by Antonio d'Adda.- <ca 1:88 380>.- 1795.- 1 map: manuscript in colour; 40×43,5 cm (map), 49×52,5 cm (frame), and *A map of military-sanitary cordons in the Neretva region* by Antonio d' Adda.- <ca 1:88 380>.- 1795, 1 map: manuscript in colour; 42×45 cm (map), 51×54 cm (frame), the originals of which are kept in the State Archives in Zadar (DAZ), under the signature: DAZD, Geographic and topographic maps No. 14 (sheets 3 and 4). Here we should point out unclearness related to the development of d'Adda's maps. Namely, Ćosić (2007, 251) states in the book entitled *Dalmatinska Zagora* (The Dalmatian Hinterland) that they were produced in 1795, while Slukan-Altić notes that they were made after the governor's visit to the border in 1796. According to her (2006, 59) the signature in the DAZ Cartographic Collection should be 15, not 14.

sanitarnoga kordona, čega mu je prikaz i bio glavna svrha. Početna točka niza od granice s Imotskim prema vrgorskom poluluku je Okumovac (*Okumovac*),⁴⁷ a nastavlja se toponimima Grepušavac (*Grepuševac*),⁴⁸ Karauzovica (*Karauzovizza*),⁴⁹ Aptovac (*Aptovaz Ronda*), Bunozovac (*Bunozovaz*), Čvrtaljka (*Cevrtaglka*), Mijaci (*Miazi*), Pećina (*Pechina*), Golubinka (*Golubinka*),⁵⁰ Medviđe Ploče (*Medvide Plocce*),⁵¹ Kruševica (*Kruscevizza Ronda*), Sokolovac (*Sokolovaz*), Brist (*Brist*), do točke Kašče (*Kazce*), kaopočetne točke vrgorskoga poluluka. On se nastavlja točkama Fundukovac (*Funducovaz*), Zelinkovac (*Zelincovaz*), Široka Vlaka (*Sirocca Vlaca*),⁵² Čvrtaljka (*Cetvertaglka Ronda*),⁵³ Zovia Peć (*Zovia Pech*),⁵⁴ Majkovac (*Maicovaz*),⁵⁵ Donja Glavica (?) (*Sdiogna Glavizza*),⁵⁶ Kućetine (*Kuchethine*), Šipovača (*Scipovazza Ronda*),⁵⁷ Pećina (*Pechina*),⁵⁸ Brlog (*Barlogh*), Turukova Draga (*Turucova Draga*),⁵⁹ Bunarina,⁶⁰ Rudnik

full of socio-geographic elements, with series of particularly highlighted sanitary cordon points, which were actually the main purpose of making the map. The starting point of the range, from the border with Imotski towards the Vrgorac semi-arch, is Okumovac (*Okumovac*).⁴⁷ The following toponyms are: Grepušavac (*Grepuševac*),⁴⁸ Karauzovica (*Karauzovizza*),⁴⁹ Aptovac (*Aptovaz Ronda*), Bunozovac (*Bunozovaz*), Čvrtaljka (*Cevrtaglka*), Mijaci (*Miazi*), Pećina (*Pechina*), Golubinka (*Golubinka*),⁵⁰ Medviđe Ploče (*Medvide Plocce*),⁵¹ Kruševica (*Kruscevizza Ronda*), Sokolovac (*Sokolovaz*), Brist (*Brist*), up to Kašče (*Kazce*), which is the starting point of the Vrgorac semi-arch. It continues through the points of Fundukovac (*Funducovaz*), Zelinkovac (*Zelincovaz*), Široka Vlaka (*Sirocca Vlaca*),⁵² Čvrtaljka (*Cetvertaglka Ronda*),⁵³ Zovia Peć (*Zovia Pech*),⁵⁴ Majkovac (*Maicovaz*),⁵⁵ Donja Glavica (?) (*Sdiogna Glavizza*),⁵⁶ Kućetine (*Kuchethine*), Šipovača (*Scipovazza Ronda*),⁵⁷ Pećina (*Pechina*),⁵⁸

⁴⁷ Slukan-Altić ga čita kao Ažanovac (2006., 60). Moguće ga je pročitati i kao Akumovac (Akamovac, Okumovac, Okamovac).

⁴⁸ Vjerojatnijim se čini oblik Grepuševac, jer u tom području prebiva rod Grepo, koji je mogao motivirati nastanak toga toponima.

⁴⁹ Na specijalnoj karti toga područja postoji toponim Karauzov (kota 522 m n/v) (Topografske karte, 1976, Makarska, 2-3).

⁵⁰ Toponim južno od Mijaca, vidljiv na specijalnoj karti (Topografske karte, 1976, Makarska, 2-3).

⁵¹ Najviši vrh planine Kruševice (1076 m n/v), ucrtan na specijalnoj karti (Topografske karte, 1976, Makarska, 2-3).

⁵² Prema prostornom rasporedu ovdje bi se nalazio toponim Bila Vlaka, a Široka Vlaka bi bila jugoistočnije, na dijelu od Male Šipovače prema Kućetinama (Topografske karte, 1976, Makarska, 2-4).

⁵³ Kod mjesnoga stanovništva nije poznat ovaj toponim, ali jest toponim Metaljka. Ona bi se nalazila iznad Majkovca.

⁵⁴ Puno je vjerojatnije da je upisano Zovia Peć, a nije isključeno ni da je Zečija Peć. Mogla bi, zapravo, biti riječ o Pekuši, gdje postoji impozantna pećina, koja je služila za skrivanje ili sklanjanje ljudi i domaćih životinja od raznih nevolja.

⁵⁵ Pod tim nazivom toponim postoji i danas, a bio bi smješten između Pekuše i Kućetina, malo iznad njih.

⁵⁶ Prilično nečitko. Slukan-Altić (2006, 60) ga čita kao Sridnja glavica. I danas se tako zove jedna glavica između Majkovca i Kućetina.

⁵⁷ Današnje selo u općini Ljubuški u sjevernom podnožju brda Orah, u susjedstvu oraških zaselaka Kućetine i Pekuša.

⁵⁸ Ovo bi mogla biti pećina koja se nalazi na samoj šipovačko-dalmatinskoj međi, istočno od Kućetina.

⁵⁹ Iako je napisano ovako, riječ je o Tukurovoj Dragi.

⁶⁰ Lokalitet iznad današnjega veljačkog zaseoka Podbrdo.

⁴⁷ Slukan-Altić reads it as Ažanovac (2006, 60). It is also possible to read it as Akumovac (Akamovac, Okumovac, Okamovac).

⁴⁸ The form Grepuševac appears to be more probable because of the Grepo clan residing in this region, which could have motivated the emergence of this toponym.

⁴⁹ There is the toponym Karauzov Hill (522 m above sea-level) on a special map of that region. See: Topographic maps, 1976, Makarska, 2-3.

⁵⁰ A toponym south from Mijaca, visible on a special map (Topographic maps, 1976, Makarska, 2-3).

⁵¹ The highest peak of the mountain Kruševica (1076 m n/v), entered on a special map (Topographic maps, 1976, Makarska, 2-3).

⁵² According to spatial arrangement, the toponym Bila Vlaka should be here, while Široka Vlaka should be located slightly southeast, in the part between Mala Šipovača and Kućetine. See: Topographic maps, 1976, Makarska, 2-4.

⁵³ The local population does not know of this toponym, but they do know about the toponym of Metaljka. It should be located above Majkovac.

⁵⁴ It is more likely that Zovia Peć was entered, but there was also a possibility that it was Zečija Peć. It could actually be Pekuša, where a huge cave, which served for hiding or sheltering people and domestic animals from various troubles, exists.

⁵⁵ The toponym exists even today under this name, and it is situated between Pekuša and Kućetine.

⁵⁶ Quite illegible. Slukan-Altić (2006, 60) reads it as Sridnja glavica. There is a peak with the same name even today, between Majkovac and Kućetine.

⁵⁷ Present village in the Municipality of Ljubuški at the north foot of the Orah hill, near the Orah hamlets of Kućetine and Pekuša.

⁵⁸ This could be a cave at the very Šipovac-Dalmatia border, east from Kućetine.

Slika 6. Isječak karte vojno-sanitarnoga kordona vrgorskoga područja iz 1795. godine

Izvor: Državni arhiv u Zadru, geografske i topografske karte br. 14, l. 3.

Figure 6 Section from the map of military sanitary cordons in Vrgorac region in 1795

Source: State Archive in Zadar, Geographic and Topographic Maps No.14, l. 3.

(*Rudnich Ronda*),⁶¹ Ljutovlje (*Gliutovie*),⁶² Podić (*Podich*),⁶³ gdje se kod Maovca (*Maovaz*)⁶⁴ spušta u Rastok. Na rastočkome (poljskome) dijelu vrgorskoga graničnog poluluka upisani su Lazan Grad (*Lazian Grad*), Tobola (*Tobola Ronda*),⁶⁵ Zavelin (*Zavelin*) (kao posljednja točka vrgorskoga poluluka).⁶⁶

S točkom Voznik (*Vosnik*)⁶⁷ počinje ravna granična crta, koja vodi sve do doline Neretve, a na njezinu ljubuško-vrgorskom dijelu slijede još Šantareva Gomila (*Santareva Gomilla*),⁶⁸

Brlog (*Barlogh*), Turukova Draga (*Turucova Draga*),⁵⁹ Bunarina,⁶⁰ Rudnik (*Rudnich Ronda*),⁶¹ Ljutovlje (*Gliutovie*),⁶² Podić (*Podich*)⁶³ where, near Maovac (*Maovaz*),⁶⁴ it slopes to Rastok. At the Rastok (field) part of the Vrgorac border semi-arch, Lazan Grad (*Lazian Grad*), Tobola (*Tobola Ronda*)⁶⁵ and Zavelin (*Zavelin*) (being the last point of the Vrgorac semi-arch)⁶⁶ were entered.

The straight border line begins with the Voznik (*Vosnik*)⁶⁷ point and it runs up to the Neretva River valley, while Šantareva Gomila (*Santareva*

⁶¹ Riječ je o uzvišici na brdu Orah, prema opustjelome zaseoku Ljutovlju.

⁶² Ljutovlje je opustjeli zaselak današnjega sela Orovlje, smješten iznad istoga na brdu Orah.

⁶³ Između Maovca i Ljutovlja postoji u brdskom dijelu Orovlja predio Podi.

⁶⁴ Današnji zaselak Oraha na cesti Vitina – Vrgorac uz samu granicu.

⁶⁵ Možda Topola (lat. *Populus tremula*) i moguće u vezi sa starijim fitonimima, Jasen i Kruška, na istoj mikrolokaciji.

⁶⁶ I danas postoji ovaj toponim u Rastoku (Topografske karte, 1976., Makarska, 4-2).

⁶⁷ Ovaj lokalitet i danas je poznat kod mjesnoga pučanstva (između her. Prologa i grabljanskoga zaseoka Romanjka). S njime završava poljski dio vrgorske granične crte i započinje ravna granična crta prema Neretvi, koja ide obroncima brda Gradina i Zveč.

⁶⁸ Slukan-Altić (2006., 60) čita kao Šantarova gomila. Danas postoji toponim Šantarov Kuk, ali ne na mjestu ovoga prikaza nego nešto istočnije u hercegovačkom Prologu blizu Semija.

⁵⁹ Regardless of how it is written, this refers to Tukurova Draga.

⁶⁰ Locality above the present Velac hamlet of Podbrdo.

⁶¹ This is an elevation on the hill Orah, towards the unpopulated hamlet of Ljutovlje.

⁶² Ljutovlje is an unpopulated hamlet of the present village of Orovlje, situated above it on the Orah hill.

⁶³ Between Maovac and Ljutovlje, there is an area called Podi in the hilly part of Orovlje.

⁶⁴ The present hamlet of Oraha on the Vitina – Vrgorac road at the very border.

⁶⁵ Perhaps Topola (lat. *Populus tremula*) and there is a possible connection with the older phytonyms, Jasen (ash-tree) and Kruška (pear), at the same micro-location.

⁶⁶ There is such a toponym in Rastok even today. See: Topographic maps, 1976, Makarska, 4-2.

⁶⁷ The present local population know about this locality (between Herz, Prolog and the Grablje hamlet of Romanjka). It is the end of the field part of the Vrgorac border line and a straight border line begins at that point and leads towards Neretva, following the slopes of the hills Gradina and Zveč.

Križanov put (*Krixanov Put*),⁶⁹ Prolog (*Prologh*),⁷⁰ Zveč (*Svez Ronda*),⁷¹ Lužin (*Lussin*)⁷² i Sokolovac (*Sokolovaz*).⁷³

Iz Vrgorca izlaze četiri glavne prometnice. Prva preko Dusine i jezerske strane lanca brda produžava na Otriće i ide prema dolini Neretve. Druga preko Vine i Umčana vodi prema Pasičini i drugim pojezerskim selima. Treća vodi preko Kokorića, Ravče, Zavojana u mnoštvu ogranaka prema Imotskoj krajini. Četvrta ide preko Prapatnica u Kašče granajući se prema mnoštvu točaka kordona, produžujući dalje isprepletenom mrežom putova prema Hercegovini i Imotskoj krajini.

Na prikazu neretvanskoga dijela sanitarnoga kordona prema Ljubuškom (Slika 7.) nižu se sljedeće točke: Stup (*Stuup*), Svez (*Svez*), Kamen (*Kamen Ronda*), Pisana Stina (*Pisana Stina*),⁷⁴ Panj (*Pagn*), Barčeva Lazina (*Barceva Lazzina*),⁷⁵ Grašina ophodnja (*Grassina Ronda*), Svaslon (*Svaslon*), Dvogrla (*Dugarla*), Bunar (*Bunar*),⁷⁶ Zečica (*Zecizza*), Zvon (*Zvon Ronda*),⁷⁷ Žrvanj (*Xervan*),⁷⁸ Plandište (*Plandiste*), Plitvina (*Plitvina*),⁷⁹ Počitelj (*Pocitegl*), Jedinica (*Jedinizza Ronda*), Kotlina? (*Katliva*),⁸⁰ Pazar (*Pazar*), Rotni Dolac (*Rotni Dolaz*), Prozor

⁶⁹ U hercegovačkom Prologu, u sredini sela kod zaseoka Bile Zidine nastanjen je rod Herceg, odnosno njegov ogranak Križanovi (Križanovci), što bi moglo upućivati na ovu točku kordona.

⁷⁰ Najvjerojatnije na mjestu Velikoga Prologa.

⁷¹ Zveč je brdo koje se pruža od V. Prologa do brda Gračine iznad Otrića. Kordon je bliže V. Prologu.

⁷² Lužin je kod današnje populacije nepoznat toponim na dijelu gdje ga smješta ovaj zemljovid. No postoje bar dva mikrotoponima u polju Rastok s tim nazivom.

⁷³ Sokolovac je toponim između današnjega malograničnog prijelaza na "Francuskoj cesti" i V. Prologa.

⁷⁴ Ovaj bi se lokalitet nalazio iznad Jezerca, na mjestu Sobač kod tamošnjega grobišta biliga.

⁷⁵ U Jezercu i danas postoji lokalitet Lazina, samo bez atribucije Barčeva.

⁷⁶ Lokalitet u Jezercu postoji i danas (Topografske karte, 1976, Mostar 3-1).

⁷⁷ Postoji lokalitet Zgon oko Gozdanice (Gozdenica) u Jezercu.

⁷⁸ Lokalitet s dalmatinske strane granice nedaleko od Pozle Gore.

⁷⁹ Lokalitet pod ovim nazivom postoji nedaleko od Kozinovihi kuća prema granici na Bijači.

⁸⁰ Ispod bijačkoga groblja Rudnik postoji lokalitet pod ovim nazivom otprilike na mjestu gdje pokazuje ovaj zemljovid.

Gomilla),⁶⁸ Križanov put (*Krixanov Put*),⁶⁹ Prolog (*Prologh*),⁷⁰ Zveč (*Svez Ronda*),⁷¹ Lužin (*Lussin*)⁷² and Sokolovac (*Sokolovaz*)⁷³ are also situated on the map's Ljubuški-Vrgorac section.

Four main roads leave Vrgorac. One runs across Dusina and along the lakeside of the hill range, continues to Otrići and goes further towards the Neretva River valley. The second leads to Pasičina and other Pojezero villages across Vina and Umčani. The third runs across Kokorići, Ravča, and Zavojane, considerably branching towards the borderland around Imotski. Finally, the fourth runs across Prapatnica to Kašče, branching towards numerous cordon points and continuing through an interwoven network of roads leading to Herzegovina and the borderland around Imotski.

The depiction of the Neretva part of the sanitary cordon towards Ljubuški (Fig. 7) features the following points: Stup (*Stuup*), Svez (*Svez*), Kamen (*Kamen Ronda*), Pisana Stina (*Pisana Stina*),⁷⁴ Panj (*Pagn*), Barčeva Lazina (*Barceva Lazzina*),⁷⁵ Grašina ophodnja (*Grassina Ronda*), Svaslon (*Svaslon*), Dvogrla (*Dugarla*), Bunar (*Bunar*),⁷⁶ Zečica (*Zecizza*), Zvon (*Zvon Ronda*),⁷⁷ Žrvanj (*Xervan*),⁷⁸ Plandište (*Plandiste*), Plitvina (*Plitvina*),⁷⁹ Počitelj (*Pocitegl*), Jedinica (*Jedinizza*

⁶⁸ Slukan-Altić (2006, 60) reads it as Šantarova gomila. Today there exists a toponym named Šantarov Kuk, but not at the place shown here, but a bit more to the east within Herzegovina Prolog near Semi.

⁶⁹ In Herz. Prolog, in the middle of the village near the hamlet of Bile Zidine, the Herceg clan, that is, its branch the Križanovi (Križanovci) resides, which could indicate that point of the cordon.

⁷⁰ Most likely at the location of Veliki Prolog.

⁷¹ Zveč is a hill spreading from V. Prolog to the hill Gračine above Otrić. The cordon is closer to V. Prolog.

⁷² The population today does not know about the toponym Lužin, not at the place where this map shows it. However, there are at least two micro-toponyms of the same name in the Rostok field.

⁷³ Sokolovac is a toponym between the present border crossing point at the "French Road" and V. Prolog.

⁷⁴ This locality would be above Jezerce, in the place named Sobač, near the local medieval *stećak* tombstones

⁷⁵ In Jezerce, there still exists the locality of Lazina, without attribution Barčeva.

⁷⁶ The locality in Jezerce still exists, see: Topographic maps, 1976, Mostar 3-1.

⁷⁷ There is a locality named Zgon around Gozdanica (Gozdenica) in Jezerce.

⁷⁸ A locality on the Dalmatian side of the border, not far away from Pozla Gora.

⁷⁹ There is a locality with this name near the Kozinova houses towards the Bijača border.

(*Prozor Ronda*), Kapelanovica (*Capelanovizza*), Kuk (*Kuk*),⁸¹ Dolina Prud (*Val Prud*).

Prema prikazima ovih dvaju zemljovida, iz Ljubuškoga prema zapadu vode dva glavna putna pravca; prvi se pravac još prije prijelaza preko rijeke Trebižat račva na dva mjesta. Prvi krak toga pravca rijeku Trebižat najvjerojatnije prelazi na Žabaru i preko Hardomilja ide na Bijaču izravno do prijelaza Rotni Dolac, gdje ulazi na mletački teritorij i produžuje jednim odvojkom prema Vidu, a drugim prema Čitluku. S toga glavnoga kraka se u visini prijelaza Žrvanj, jedan odvojak račva; jednim ogrankom ide u Iskisle i dalje prema Plini i Vrbici, a drugim preko prijelaza Plandište na Nova Sela. Ispod toga prvog odvojka izdvaja se novi ogranak koji ide na prijelaz Stolac, produžujući preko Dragovije u Vid. S istoga se kraka odvaja i treći ogranak u visini prijelaza Stolac, sijajući na svojoj putanji prema zapadu mnoštvo već prije spomenutih sporednih odvojaka te granicu prelazi na prijelazu Dvogrla. Nastavljajući odatle rubom Jezerca kod Malog Prologa se spaja na put što iz C. Grma vodi prema Otrićima.

Drugi krak prvoga početnog (glavnog) pravcarijeku Trebižat najvjerojatnije prelazi preko mosta na Teskeri ispod Gračina i nakon prijelaza dalje se račva, pa jedan odvojak skreće prema Jezercu, moguće preko Plasa,⁸² i njegovim jugoistočnim rubom izbija na graničnu crtu kod točke Dvogrla produžujući prema Iskislama i dalje, najvjerojatnije preko Struga, u Plinu, dok drugi odvojak produžuje prema Crvenome Grmu. Taj se opet dalje grana na tri strane, pa prvim ogrankom preko Maloga Prologa ide prema Otrićima, gdje se spaja s putom što iz Vrgorca ide prema Neretvi, dajući na tome mjestu novi ogranak prema Plini i dalje prema zapadnim rubovima Jezera; drugim ogrankom preko Gračine ide u Seoce, a treći ogranak rubom Rastoka produžuje prema Vrgorcu.

⁸¹ Zapadno od Prudske Drage, prema Bijače nalazi se lokalitet Kuk.

⁸² Postoji put što iz Plasa, s okrajka Jezerca, vodi u unutrašnjost između kraških glavica M. Kosora i Turice, račvajući se prema Staroj Teskeri (Zelići) i preko Kusturovače prema Starom Hardomilju, da bi se oba kraka opet spojila iza Smrikovače, u hardomiljskome zaseoku Pivnice i nastavljala dalje prema Ljubuškom. Na njemu su i danas mjestimično vidljivi ostaci kamenoga ruba (*čénara*).

Ronda), Kotlina? (*Katliva*),⁸⁰ Pazar (*Pazar*), Rotni Dolac (*Rotni Dolaz*), Prozor (*Prozor Ronda*), Kapelanovica (*Capelanovizza*), Kuk (*Kuk*),⁸¹ and Dolina Prud (*Val Prud*).

According to depictions on these two maps, there are two main roads going west from Ljubuški. The first road branches at two points even before crossing the Trebižat River. The first branch of that road crosses the Trebižat River in Žabar and runs via Hardomilje to Bijača directly to the Rotni Dolac crossing point, where it enters the Venetian territory, with one branch running towards Vid and the other towards Čitluk. From that main branch, at the height of Žrvanj crossing point, one branch splits and one part of it runs towards Plina and Vrbica, and the other runs across Plandište to Nova Sela. Below the first part, there is a new branch, which runs to Stolac crossing point and continues to Vid across Dragovije. From the same branch, a third one separates at the height of Stolac crossing, cutting many already mentioned branches on its way westward and crossing the border at Dvogrla crossing point. From that point on, it continues along the peripheral area of Jezerce, and connects near Mali Prolog with the Crveni Grm-Otrići road.

The other branch of the initial (main) direction most likely crosses the Trebižat River on the Teskera Bridge below Gračina, after which it branches further on. One of its branches turns towards Jezerce, possibly across Plas,⁸² and, following its southeast peripheral section, reaches the border at Dvogrla point, continuing towards Iskislama and further, most likely across Struge, in Plina. The other section continues towards Crveni Grm and branches in three directions. The first leads across Mali Prolog towards Otrići, where it connects with the Vrgorac road towards the Neretva River, making at that point a new branch towards Plina, and continuing westward towards peripheral section of Jezero. The second goes to Seoce via Gračina, and the third continues towards Vrgorac across the peripheral part of Rastok.

⁸⁰ Below the Bijača cemetery Rudnik, there is a locality with this name, situated approximately at the place shown on this map.

⁸¹ West from Prudska Draga, towards Bijača, there is the locality of Kuk.

⁸² There is a road that leads inland from Plas at the end of Jezerce, between the karst peaks of M. Kosor and Turica, branching towards Stara Teskera (Zelići) and, across Kusturovača, towards Staro Hardomilje; subsequently both branches merge again after passing Smrikovača, in the Hardomilje hamlet of Pivnice, and continue towards Ljubuški. Even nowadays the remains of its stone edges ("*čénar*") are visible.

Slika 7. Isječak karte vojno-sanitarnoga kordona neretvanskoga područja iz 1795. godine
 Izvor: Državni arhiv u Zadru, geografske i topografske karte br. 14, l. 4.

Figure 7 Section from a map of military sanitary cordons in the Neretva region in 1795
 Source: The State Archive in Zadar, Geographic and Topographic Maps No.14, l. 4.

Drugi se glavni putni pravac što polazi iz Ljubuškoga račva također prije prelaska Trebižata. Jedan od tih krakova Trebižat prelazi negdje na području Lisica, moguće na mostu kod Lošča, ili preko nekoga mosta uzvodno (na Otunju ili na mjestu današnjega Džemujina mosta), dok bi drugi to mogao činiti na mostu Mlade u Veljacima. Prvi krak, odmah nakon premošćivanja rijeke, ide izravno prema Rastoku i prelazeći granicu na Maovcu produžava u Vrgorac. Drugi se krak nakon prijelaza preko rijeke i prijelaza preko odvojka vodotoka što iz rijeke vodi u Rastok, na graničnom luku, račva u lepezu odvojaka prema točkama kordona.

Na ovome prikazu ucrtan je i put koji se iz Broćna spušta u Studence, prelazi Studenčicu i, najvjerojatnije, preko mosta u Željigošću prelazi Trebižat, produžujući preko Zvirica na Rotni Dolac, slijedeći odatle već spomenute putne pravce iz Ljubuškoga prema Neretvi.

Iz gustoće postavljenih točaka kordona vidljivo je nastojanje da se uspostavi učinkovit nadzor granice, no sav taj trud bio je kratkoga vijeka, jer se uskoro, nakon tisućugodišnjeg trajanja, Serenissima raspala. Iako su njezini nasljednici Austrijanci do 1821. udvostručili

The other main road from Ljubuški also branches before crossing the Trebižat River. One of these branches crosses the Trebižat somewhere in the Lisice area, possibly at the bridge near Lošče, or across another bridge upstream (in Otunj or at the location of the present Džemujin Bridge), while the other one might be crossing the river across the Mlada Bridge in Veljaci. Immediately after crossing the bridge, the first branch goes directly to Rastok, crosses the border in Maovac and continues to Vrgorac. After crossing the river and river branches that lead to Rastok, the other branch splits on the border arch into a several branches that lead to the cordon points.

This survey also includes a road, which slopes from Broćno to Studenci, crosses the Studenčica and, crosses the Trebižat River most likely across the Željigošća Bridge and continues via Zvirica to Rotni Dolac, wherefrom it follows the roads from Ljubuški towards the Neretva River, as already mentioned.

The large number of the cordon points clearly indicates the efforts to establish efficient supervision of the border. However, all these efforts were in vain because soon, after a thousand years of existence, La Serenissima collapsed. Although its successors, the Austrians, had doubled the number of cordons

broj kordona,⁸³ kartografski su prikazi Antonia d'Adda ostali svjedokom blještavih htijenja "stare dame na umoru".

Zaključak

Višestoljetno vojno suparništvo dvaju starih znanaca na Sredozemlju, Serenissime i Osmanskoga Carstva, završilo je nakon intenzivnih ratnih sučeljevanja u drugoj polovici 17. i prva dva desetljeća 18. stoljeća Požarevačkim mirom, kao verifikacijom konačnoga uravnoteženja njihove snage, utjecaja i moći. Simbolična, ali i stvarna posljedica toga sučeljevanja zapečaćenoga spomenutim mirom na prostoru istočnojadranske obale bila je *Linea Mocenigo*, kao granica posljednjega mletačkoga proširenja u unutrašnjost, *aquisto nuovissimo*. Najznačajnija pak posljedica povlačenja mletačko-osmanske imperijalne granice na prostoru Zabiokovlja bilo je presijecanje istovjetnoga etnodruštvenog prostora i etnokonfesionalnoga korpusa, nakon prethodnog tisućljetnoga kontinuiteta zajedništva u različitim državnopravnim i političkim tvorbama. Ti rastavljeni dijelovi nastavljaju se razvijati u sklopu različitih državno-pravnih sustava, formirajući osnove njihovih regionalnih identiteta.

Slikatih vojno-političkih i društvenih previranja i historijsko-geografskih procesa su podaci sa starih zemljopisnih karta. Najkvalitetniji prikaz toga područja iz istraživana razdoblja (prije 18. stoljeća, dok su obje istraživane mikrocjeline bile u sastavu Osmanskoga Carstva) dao je Vincenzo Maria Coronelli, čije su karte još dugo poslije, do kraja 18. stoljeća, bile izvor podataka za prikaze ovoga područja (npr. zemljovid N. Bellina). Prema njima, bitno obilježje prostoru obiju mikrocjelina davala je rijeka Trebižat, koja je u uvjetima neuređenoga toka bila, umjesto poticajnoga, ograničavajući čimbenik gospodarskoga razvitka, tada dominantno agrarnog obilježja. Krajolikom istraživana prostora i razdoblja, pa i poslije, sve do sredine 19. stoljeća, prevladavao je nizinski, močvarni krajolik, kao posljedica poništenja prijašnjega

⁸³ Nakon epidemije kuge početkom druge austrijske vlasti 1815.-1816. provedena je reorganizacija sustava kordona i njihovo protezanje preko Dubrovnika do Boka, pa je Taborovićevo povjerenstvo izradilo nove karte njihova smještaja tako da je bilo ukupno 505 postaja (SLUKAN-ALTIĆ, 2003., 60; ČOŠIĆ, 2007., 217).

by 1821,⁸³ cartographic surveys by Antonio d'Adda remained as evidence of the "old dying lady's" wishes.

Conclusion

Centuries long rivalry between two old acquaintances in the Mediterranean, the Venetian Republic and the Ottoman Empire, after intensive war confrontations in the second half of the 17th century and first two decades of the 18th century, ended with the Treaty of Požarevac, which verified the final balance between their forces, influence and power. Both a symbolic and realistic consequence of such a confrontation in the region of the east Adriatic coast, sealed by the aforementioned treaty, was the *Linea Mocenigo*, the border of the final inland expansion of the Venetians, *aquisto nuovissimo*. However, the most important consequence of drawing the Venetian-Ottoman imperial border in the Zabiokovlje region was the splitting of two identical ethno-social and ethno-confessional spaces, after the previous thousand-year unity, into different public-law systems and political formations. These separated entities continued to further develop within different public-law systems, establishing the grounds for their regional identities.

Old maps of the area are the image of the military-political and social turmoil, and historical-geographical processes. Vincenzo Maria Coronelli made the best presentation of the relevant area from the period under our study (prior to the 18th century, when both of the explored micro-unities were parts of the Ottoman Empire). His maps were a source of data for depictions of the area for many years to come, until the end of the 18th century (for instance, a map by N. Bellina). According to the aforementioned authors, the area of both micro-unities was significantly characterised by the Trebižat River, which, with its unregulated flow, was rather a limiting than a stimulating factor of this dominantly agrarian area's economic development at the time. Even after, until the mid 19th century, the landscape of the area was characterised by lowlands and marshes, because of removal of

⁸³ After the outbreak of the plague at the beginning of the second Austrian ruling 1815-1816, the cordon system was reorganised to spread via Dubrovnik to Boka, and the Taborović's commission produced new maps of their deployment. There were 505 stations in total (SLUKAN-ALTIĆ, 2003, 60; ČOŠIĆ, 2007, 217).

dosega antropizacije, izazvan dugotrajnim razdobljem ratnih i uopće društvenih destrukcija.

Stabiliziranje granice, izrada zemljišnika i topografska snimanja poduzeta do trećega desetljeća 18. stoljeća imali su odraz i u znatno poboljšanim kartografskim prikazima, ne samo mletačkoga, nego i osmanskoga posjeda u susjednom prekograničju. Prikazi prostora na donesenim topografskim kartama puno su jasniji, s precizno iscrtanim graničnim crtama imperijalnih dosega i njihovim mijenama nakon svakoga ratnog sraza, ali i s prikazima granica mletačkoga unutarnjega, upravno-teritorijalnoga ustroja. Iako prikazi reljefa (metodama krtičnjaka i šrafranjem) nisu omogućavali stvarnije predodžbe njegovih morfoloških i morfometrijskih sastavnica, ipak je jasno i naglašeno prikazan najznačajniji čimbenik prirodnoga krajolika – površinska hidrografija. To je na prvome mjestu prikaz rijeke Trebižat (Tihaljina), koja je dinamikom svojih površinskih i podzemnih tokova bitno obilježavala ukupni nizinski krajolik i tamošnje jezerske površine, katkad kartografski označene kao i povremene. U uvjetima društvene nestabilnosti i demografskog rasapa te su površine zapravo bile izložene protubonifikaciji, "osvajanju" močvare, i tek će druga četvrtina 19. stoljeća, s demografskim oporavkom i hidromelioracijskim zahvatima, dovesti do ponovnoga agrarnog osvajanja i njihova kultiviranja. Osnovicu tadašnjih gospodarskih djelatnosti predstavlja ekstenzivna agrarno-stočarska privreda, a o rudimentarnom značaju ostalih gospodarskih grana rječito govori izostanak prikaza bilo kakvih gospodarskih objekata (čak nema prikaza ni rudnika pakline kraj Vrgorca čije je crpljenje poznato u tom razdoblju), osim mlinova. Takvo će stanje ostati do kraja 19. stoljeća, do izgradnje prvih industrijskih objekata za otkup i preradu duhana. Stoga ne začuđuje da je u takvim uvjetima stanovništvo i pri najmanjim pogoršanjima vremensko-klimatskih uvjeta bilo izloženo pogibelji gladi, što slikovito bilježe tadašnji ljetopisi. Na razmatranim je zemljovidima puno više prikaza i socio-geografskih sadržaja u odnosu na prethodno razdoblje, ali i drugih objekata značajnih s vojno-strateškoga motrišta, putnih komunikacija i mostova, osmatračnica (stražarnica), te kula i tvrđava. Od svih razmatranih zemljovida samo je na jednome donesen prikaz sakralnoga objekta (Gospine crkve u Zavojanima), što ne znači da ih nije bilo (kako katoličkih, tako i muslimanskih), samo oni nisu bili zanimljivi za potrebe dotičnoga kartografskog motrišta i namjene.

previous anthropization caused by a long period of wars and social destruction in general.

Stabilisation of the border and development of land registries and topographic recordings that had been completed until the third decade of the 18th century also had an impact on the significantly improved map presentations of both Venetian and Ottoman lands in the neighbouring border region. The presentation of space on these topographic maps is much clearer, with precisely drawn borderlines of imperial reaches and their changes after every war conflict. Besides, the borders of the Venetian internal, administrative-territorial organisation were presented as well. Although presentations of the relief (using molehill and hatching methods) could not provide a more realistic perception of its morphological and morphometric components, the most important factor of natural landscape – surface hydrography is still presented in a clear and distinctive manner. This primarily refers to presentation of the Trebižat (Tihaljina) River. It significantly characterised the overall lowland landscape and its lakes, which were occasionally also mapped (as temporary), through the dynamics of its surface and underground flows. Under conditions of social instability and demographic disintegration, those areas were actually exposed to counter-bonification, i.e. marsh "spreading". Agrarian recapture and cultivation would not take place until the second quarter of the 19th century, with demographic recovery and hydraulic land reclamations. Extensive farming and cattle raising economy was the basis of economic activities at the time. Lack of presentation of any industrial facilities, except mills (a pitch mine near Vrgorac is not even shown, although it was exploited during the period), points to rudimentary significance of other economic activities. The situation would remain unchanged until the end of the 19th century and construction of first industrial facilities for tobacco purchase and processing. Therefore, it comes as no surprise that, under such circumstances, the population was exposed to famine even at slightest deterioration of weather-climate conditions, which was illustrated in the annals of the time. Furthermore, in comparison to the previous period, the analyzed maps also contain much more presentations of socio-geographic contents, as well as other facilities important from the military – strategic aspect: roads and bridges, observation posts (guard posts), towers and fortresses. Of all the analyzed maps only one shows a sacral facility (Our Lady's Church in Zavojane), which does not mean that there were none (both

Posebnu pozornost izazivaju zemljovidi sanitarnoga kordona izrađeni za potrebe mletačke vlasti na kojima su detaljno iscrtane stražarnice (osmatračnice) i službeni prijelazi, te putne komunikacije do njih. Temeljna im je svrha bila strogi nadzor kolanja ljudi i roba radi sprječavanja prenošenja kužne zaraze, ali su imali i vojno-stratešku ulogu te ulogu trgovinsko-poštanskoga nadzora. Iako se i uz postojanje spomenutoga kordona kuga "probijala" s osmanskoga područja na mletački, sa strahovitim posljedicama (Split, 1784.; Makarska, 1815.), čini se da je sustav kordona bar na ovome dijelu bio učinkovit, pa je vrgoračko-neretvanski prostor oba puta ostao pošteđen značajnijega zlokobnog djelovanja. Većina toponima kojima su označeni kordoni održala se do danas, što može upućivati na činjenicu da je većina migracija potkraj 18. i u 19. stoljeću u pograničnim naseljima istraživanoga područja zapravo bila prijelaz (često povrat) iz naselja s mletačke (austrijske) strane granice u naselje (otprije postojeće ili novoutemeljeno) u neposrednom susjedstvu s osmanske strane granice.

Podaci s kartografskih prikaza vrgoračko-ljubuškog dijela osmansko-mletačkoga imperijalnoga pograničja u 18. stoljeću pokazatelj su oblikovanja njegova krajolika kroz interakciju prirodno-geografskih datosti i ljudskog utjecaja u kompleksnim društveno-gospodarskim procesima, gdje je čovjek postupno postajao ključnim čimbenikom ukupnoga razvitka. Prirodni su čimbenici bili istodobno i poticaj (povoljna klimatska obilježja i bogatstvo vode) i kočnica ljudskom opstanku i razvitku (neuređeni vodni režim tekućica, poplave, "osvajanja" močvare, širenje zaraza malaričnim krajolikom) cijelo 18. i veći dio 19. stoljeća.

U vremenu multidisciplinarnosti, kada je zatvaranje u jednu znanost posve neodrživo (Le Goff), držimo opravdanim nadati se da će istraživani kartografski prikazi predmetnoga područja biti poticaj (ne samo historiografski) daljnjim interdisciplinarnim istraživanjima poprilično zapostavljenog prostora.

Catholic and Muslim), but they were simply not interesting from the relevant cartographic point of view and its purpose.

Special attention is given to the sanitary cordon maps, made for the needs of the Venetian authorities, which in detail show guardhouses (observation posts) and official border crossings, as well as the roads leading to them. Their primary purpose was to monitor the circulation of people and goods in order to prevent spreading the plague epidemic, but they also had a military-strategic role and monitored the trade and postal systems. Although the existence of the aforementioned cordon did not prevent the plague from "spreading" from the Ottoman to Venetian lands with horrible consequences (for instance, Split 1784; Makarska 1815), it seems that the cordon system was efficient at least in this area, so on both occasions the Vrgorac-Neretva area was spared from relatively major disastrous consequences. Most of the toponyms used to mark cordons have remained until the present time. This might suggest that most migrations in the border settlements of the explored area in the late 18th and during the 19th century were actually transitions (often returns) from settlements located on the Venetian (Austrian) side of the border into settlements (pre-existing or newly formed) in the immediate neighbourhood on the Ottoman side of the border.

Data from the cartographic presentations of the Vrgorac-Ljubuški section of the Ottoman – Venetian border region in the 18th century reflect the shaping of the landscape through interaction of the existing natural-geographic conditions and human impact to complex socioeconomic processes, in which man gradually became the key factor of overall development. Natural factors were, simultaneously, both stimulation (favourable climate and plenty of water resources) and obstructions to human existence and development (unregulated water regime of flowing waters, floods, marsh "spreading", spreading of diseases through malarial areas) throughout the 18th and most of the 19th century.

In the era of multidisciplinarity, when isolation of one science is completely unsustainable (Le Goff), we find it justifiable to hope that the interpreted cartographic presentations of the referenced area will stimulate further interdisciplinary researches (not only historiographical) of relatively under-represented areas.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- ANĐELIĆ, P., SIVRIĆ, M., ANĐELIĆ, T. (1999): *Srednovjekovne humske župe*, Ziral, Mostar.
- BALLIF, P. (1896): *Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina. 1. Theil - Meliorationsarbeiten und Cisternen im Karstgebiete*, Landesregierung, Wien.
- BILIĆ, J. (2007): *Geomorfološke značajke gorskog hrpta Rilić i zavala polja Rastoka i Jezera*, magistarski rad, Geografski odsjek PMF-a, Zagreb.
- BILIĆ, J. (2010): *Strukturno geomorfološke značajke zavale Ljubuškog polja, sjeverozapadnog dijela zaravni Brotnjo te Ljubuško-vitinske brdske grede*, Hercegovina 24, 155-174.
- BLAŽINA-TOMIĆ, Z. (2007): *Kacamorti i kuga*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik.
- BOJANOVSKI, I. (1977): *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Godišnjak, knj. XV, ANUBiH, Sarajevo, pp. 83-152.
- BRAUDEL, F. (1997): *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, sv. 1, Antibarbarus, Zagreb.
- ĆOSIĆ, S. (2007): *Zagora na starim zemljopisnim kartama i katastarskim planovima*, Katalog izložbe: Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, pp. 205-219.
- DUGANĐIĆ, I. (2004): *Širokobriješka baština*, Matica Hrvatska, Široki Brijeg.
- FARIČIĆ, J., GLAMUZINA, M. (2001): *Donjoneretvanski kraj na Coronellijevim kartama u "Atlante della Repubblica di Venezia"*, Acta Geographica Croatica 34, 8-125.
- FARIČIĆ, J. (2003): *Otok Pag na starim kartografskim prikazima*, Geoadria 8/1, 47-126.
- FORTIS, A. (2004): *Put po Dalmaciji*, Slobodna Dalmacija i Marjan tisak, Split.
- GLIBOTA, M., MARTINOVIĆ, S. (2004): *Imotska krajina na zemljopisnim kartama i katastarskim planovima iz Državnog arhiva u Zadru*, katalog izložbe, Državni arhiv u Zadru, Zadar.
- GLIBOTA, M. (2010): *Turski progoni u Vrdolu 1599. godine*, Slivno, list župe Presvetoga Trojstva, god. XXV, 1(42), 6-13.
- GRABOVAC, V. (2009): *Proložac kroz vjekove*, MH Imotski i Državni arhiv Zadar, Proložac.
- HASANDEDIĆ, H. (1999): *Muslimanska baština Bošnjaka II*, Islamski kulturni centar, Mostar.
- IVANKOVIĆ, A. (2009): *Nazivi naselja Splitsko-dalmatinske županije*, Ogranak MH Split, Majumi, Split.
- KORDIĆ, Z. (1994): *Nahije Imotski i Ljubuški u defteru iz 1585. godine*, Matica hrvatska, Imotski, 97-140.
- KOVAČEVIĆ, E. (1973): *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Svijetlost, Sarajevo.
- KOZLIČIĆ, M., BRATANIĆ, M., UGLEŠIĆ, S. (2011): *Hrvatsko-bosanskohercegovačko razgraničenje na Pounju od 17. do 20. stoljeća prema izvornoj kartografskoj građi*, Geoadria 16/1, 27-91.
- LAZANIN, S. (1990– 2000): *Kartografski i narativni izvori za Karlovački generalat u prvoj polovici 18. stoljeća*, Radovi 32-33, Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet u Zagrebu, 399-407.
- MARKOVIĆ, M. (1993): *Descriptio Croatiae: hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Naprijed, Zagreb.
- MARKOVIĆ, M. (1998): *Descriptio Bosnae et Hercegovinae*, Bosna i Hercegovina na starim zemljovidima, AGM, Zagreb.
- MEHMEDOVIĆ, A. (2007): *Ulema (učeni ljudi) mostarske porodice Vučjaković*, Most 212-213 (nova serija 123-124), 78-79.
- MLINARIĆ, D. (2007): *Glad i bolesti u demografiji od 15. do 19. stoljeća*, Katalog izložbe: Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 245-255.
- MOAČANIN, N. (1999– 2000): *O problemima kartografske identifikacije obavijesti iz osmanskih popisa bosanskih krajišta*, Radovi 32-33, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 345-348.
- PAPONJA, A. (2007): *Ubikacija toponima naselja Ljubuške nahije prema osmanskom popisu iz 1585. godine*, Hercegovina 21, 145-189.

- PAVIČIĆ, V. (2007): *Zvirici: Rubno selo Otomanskog Imperija i mijene njegova žiteljstva u ratnim srazovima 17. stoljeća*, Hercegovina 21, 217-265.
- PAVIČIĆ, V. (2011): *Rodovi Studenaca i Stubice*, Župa Studenci u Hercegovini, Crkva na kamenu, Mostar, 108-190.
- PELIDIJA, E. (1989): *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699. – 1718.*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- ROKSANDIĆ, D. (2007): *Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine*, Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša 3/3, 62-82.
- SLUKAN-ALTIĆ, M. (2000): *Povijest mletačkog katastra Dalmacije*, Arhivski vjesnik 43, 139-155.
- SLUKAN-ALTIĆ, M. (2003): *Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. stoljeća*, u: Građa i prilozi za povijest Dalmacije, knj. 18, Državni arhiv Split, Split, 453-478.
- SLUKAN-ALTIĆ, M. (2006): *Povijest sanitarnih kordona i njihova uloga u razvoju dalmatinskih gradova*, Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša 2/2, 55-64.
- SLUKAN-ALTIĆ, M. (2007): *Prirodni i kulturni pejzaži Zaostroga – ambijenti u kojima je stvarao Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.)*, u: Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba (ur. Fališevac, D.), HAZU, Zagreb, 347-363.
- SOLDO, J. A. (1993): *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Književni krug, Split.
- ŠEHIĆ, Z., TEPIĆ, I. (2002): *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama*, Sejtarija, Sarajevo.
- ŠTAMBUK-GILJANOVIĆ, N. (1998): *Vode Neretve i njezina porječja*, Zavod za javno zdravstvo Županije splitsko-dalmatinske i Hrvatske vode, Split.
- TOŠIĆ, Đ. (1987): *Trg Drijeva*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- VEGO, M. (1957): *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo.
- VRČIĆ, V. (1972): *Vrgorska krajina*, Župni ured Vrgorac, Vrgorac.
- VUKOSAV, B. (2006): *Prostorna diferencijacija vrgoračkog područja na temelju krških prirodno-geografskih i društveno-geografskih obilježja*, Geoadria 11/2, 241-281.
- VUKOSAV, B. (2011): *Polja u kršu Vrgorske krajine – opće značajke, problemi i mogućnosti vrjednovanja*, u: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, Zadar – Dugopolje, 19. – 21. listopada 2010., Zadar, Split.

IZVORI / SOURCES

- ANIĆ, V. (1996): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb.
- ĐAKOVIĆ, L. (1979): *Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH (I)*, Građa, knj. XXIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, ANUBiH, Sarajevo.
- TOPOGRAFSKE KARTE, 1976: Topografske karte 1:25000, Vojnogeografski institut, Beograd.
- VRGORSKI PROSTORNI PLAN (2006): *Prostorni plan uređenja grada Vrgorca*, Urbos d.o.o. Split i grad Vrgorac, Split – Vrgorac.
- MOAČANIN, BOA (neobjavljeno), TT 861, rukopis – Bašbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Arhiv Predsjedništva Vlade, Istanbul, fond Tapu Tahrir ("katastarski popis") 861, godina 113 (8. 6. 1701. – 28. 5. 1702.), odsječak za područje Ljubuškoga.
- Vrgorski zemljišnik iz 18. st. – DAZ*, Katastri Dalmacije iz XVII. i XVIII. st., fond 6, kutija 25.